ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2018. május / XXX. évfolyam 5. szám

szombat

Fennmarad

Izrael 70

Novák Attila
Vágvölgyi B. András
Kiss Álmos Péter
Balázs Gábor
Gadó János
Széky János

Interjú Vajda Mihállyal

Új rektor az Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem élén

Erős Ferenc: Isten veled, Mojse!

Dr. Stark András (1948-2017)

1% adóddal 100% kultúra

A Szombat Alapítvány kurátorai,
Forrás-Biró Aletta pszichológus,
Heller Ágnes filozófus,
Komoróczy Szonja Ráhel hebraista
és Kovács András szociológus is
arra kérnek, sőt biztatnak, ajánld adód 1%-át
a Szombat Alapítványnak.

Adószám: 18165850-1-42

VIDÍTÓ KEDVEZMÉNYEK!

Ne búsuljon tovább!

A Magyar Narancs-olvasókártyával akár több ezer forintot is spórolhat kedvenc helyein.

Rendelje meg most **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsot, és legyen Öné a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító „Olvasókártya”!

Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni!

*Az áruspéldányhoz képest.

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezmény:
Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Produkciós Közösségi Inkubátorház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Nemzeti Táncszínház | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Szkéné Színház | Trafó | Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)
10% kedvezmény: Tranzit Art Café
7% kedvezmény: Líra Könyvesboltok

magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCS

TARTALOM

4 | Novák Attila:
A Megváltás még nem érkezett el (Izrael 70 éve)

7 | Kiss Álmos Péter:
Az olajág és a kard

10 | Gadó János:
A hatodik kontinens

13 | Balázs Gábor:
Vallás és állam a 70 éves Izraelben

17 | Széky János:
„A végső rossz fölötti győzelem”

19 | Vágvölgyi B. András:
Izrael (70) hajnala

22 | „Egy holokauszt túlélő nem mondhatja, hogy nem zsidó”
Vajda Mihály filozófussal beszélget Várnai Pál

25 | Lemondott az országos főrabbi

26 | Új rektor a rabbiképző – zsidó egyetemen

28 | „A bezárkózás lelkületétől szabadulni kell”
Vajda Károly, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem új rektora válaszolt a Szombat kérdéseire

30 | Zsidó Kiválóságok Háza
21. századi technika a régi füredi zsinagógában

32 | Isten veled, Mojse!
Dr. Stark András (1948-2017)

7–9. AZ OLAJÁG ÉS A KARD

szombat

2018. május
5778. sziván

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor, Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András, Seres László
Tatár György, Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szenthe Antónia szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Bassa László, Csáki Márton
Németh Ványi Klári, Rubin Eszter
Schranez Rebeka, Seres Attila
Szarka Zsuzsa, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Mazsök
Mazsihisz
Miniszterelnökség
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2018. április 19-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1054 Budapest, Tüköry utca 3.
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

IZRAEL 70!

Egyetlen országgal sem foglalkozik annyit a világ, mint Izraellel. Egyetlen ország sem vált ki olyan indulatokat, mint Izrael, a féktelen gyűlölettől a teljes odaadásig.

A végtelen sok interpretációs lehetőségből kiválasztottunk hatot. Miről is szól a zsidó állam hetvenedik születésnapja, amely egy ember életében soknak számít, egy ország életében kamaszkornak is alig?

A Szombat hat szerző szemüvegén át csodálkozik rá Izrael Államra.

Novák Attila

A MEGVÁLTÁS MÉG NEM ÉRKEZETT EL

Izrael 70 éve

Tel-Avivban ismét divatbajött Theodor Herzl. Nem arról van szó, hogy a reprezentatív és rituális izraeli Herzl-emlékezéskultúra fedezte fel volna ismét, vagy olvasnák őt újra (Shlomo Avinerin kívül), hanem Tel Aviv hipszterei kezdték el hordani formabontó szakállát, utánozzák európaias, egyben zsidós külsejét, melyet nem a hagyományos ortodoxia formált meg, hanem saját zsidó öntudata és a 19. század végi arcápolási trend.

A Herzl-i cionizmus – mely egyszerre volt vakmerő és naiv – nem számolt azzal, hogy a zsidó állam alapvető világpolitikai tényező lesz, a nagyhatalmi szembenállás és a regionális vetélkedések egyik gócpontja. Ugyanakkor a *charter (jogi biztosíték/ígérvény)* – amúgy logikus – követelésével Herzl maga helyezte világpolitikai szintérre a zsidó állam kérdését, keresett (meg) ilyen vagy olyan korabeli hatalmasságokat, akiktől vagy akik által remélte, hogy megszerezheti vagy kivívhatja a zsidó államot. Ez a szerkezet továbböröklődött a mába is; Izrael *folyamatosan nagyhatalmi patrónust* keres és talál (most az Egyesült Államok van ebben a szerepben) magának. A régió persze ellenséges és nem befogadó, a katonai-technológiai fölény a megmaradás egyik záloga a zsidó állam számára, és erős nemzetközi lobbitevékenység is kell ahhoz, hogy ellensúlyozni lehessen az Izrael-ellenes tábor világpolitikai befolyását. Ugyanakkor Izrael a Közel-Kelet része, jó értelem-

ben véve integrálódni kellene a térség életvilágába, nem csak fölé emelkedni, mint ahogyan sokan az izraeli jobboldalon vagy a diaszpórában gondolják. A véres szíriai polgárháború, a gázai katlan vagy az egyiptomi állapotok nyomorúsága nem érintik meg Tel Aviv party-arcait, ám ez a helyzet *szerencsés és isteni anomália*, kivétel a közegből. Hálát kell adni érte.

Beteljesítette-e Izrael az ígéreteit? Igen is és nem is. Egyrészt maga az állam megszületése óriási siker, ám ma már *nem csak ennek* örülhetünk. A holokausztot túlélt zsidóság óriási revelációja magához az állam megszületéséhez, a legnagyobb zsidó katasztrófa utáni grandiózus zsidó nemzeti újjászületéshez kötődik, ám a mostani generációk már a fennmaradásához és a működéséhez kötődnek. *Egészen megszoktuk, hogy van*. Ma Izrael a világ egyik nagyon sikeres kis állama, a gazdag Nyugat része: vonzó (egyben protekcionista) nemzetgazdasággal, kiváló egyetemekkel és rengeteg kreatív vállalkozással, feltörekvő borászatokkal és gasztronómiai kultúrával, nagy amerikai high-tech cégek filiáival. Izrael ma katonai középhatalom, ha Benjamin Netanjahu miniszterelnök direkt vagy indirekt fenyegetést fogalmaz meg külpolitikailag, komolyan veszik azok, akiknek szánta. Tel Aviv nyitott és befogadó mediterrán metropolisz, nem csak a régiónak, hanem a világnak is az egyik gyöngyszeme. Vallási vagy eszkatologikus szempontból azonban a zsidó állam a Megváltásra vonatkozó elvárásokat nem tudta beteljesíteni, létével nem szüntette meg az antiszemitizmust, nem is vándorolt oda a világ minden zsidója, ráadásul a vallásos messianizmus is elakadt valahol a hebroni sikátorokban. A Valóságban. A Megváltás kezdete (athalta di-Geula) megmaradt annak, ami eredetileg is volt: Kezdetnek. *Az állam – és ez óriási szó a zsidóság történelmét nézve – ma is asylumként, menedékhelyként funkcionál a világ zsidósága számára*, ugyanakkor Überzsidóként a puszta létezésével irritálja és aktivizálja a világ zsidógyűlölőit – amellett, hogy ma már nem a zsidókat üldözik a világon, így nincsenek zsidó menekültek sem. Nem zsidó menekültek célországa lett a zsidó állam, ma éppen annak a morális feldolgozása tart Izraelben, hogy nem fogadhat be mindenkit – morális alapon.

A kezdetben célként tételezett társadalmi egyenlőség, illetve a teljes zsidó foglalkoztatási struktúra borulóban van, az „avoda ivrit", a „zsidó munka" (Sayed Kashua Amerikába költözött izraeli arab szerző egyik televízióra íródott szatirikus sorozata, az „Avoda aravit", az „arab munka" ezt fordítja meg és egyben parodizálja ki) elsőbbsége megszűnt és ma Izraelben bizonyos munkákat nem izraeliek végeznek – nagy tömegében. A mezőgazdaság ma elképzelhetetlen az olcsó munkaerőként alkalmazott arab és külföldi munkások nélkül, nem beszélve az idősgondozásról. A

Mulatozók Izrael Függetlenség Napján

zsidó bevándorlók sem akarnak minden munkát elvégezni, gazdagabbja jó helyeken vesz drága lakásokat, felhajtva ezáltal az amúgy is túlértékelt kicsiny ingatlanpiac árait. *Mindenki jól akar élni és jól akar járni*: ebben is különböznek a kataklizmák után (vagy éppen annak előtt) érkezett menekült elődeiktől. Ugyanakkor ez természetes folyamat, hiszen a világ megváltozott és Izrael a fejlett nyugati világ része lett, a klasszikus cionista ideálok fenntartása ma már nem lehetséges, így is megköti a gazdaságot a munkásosztály privilegizált helyzetének fenntartása, melyet a Hisztadrut, az izraeli szakszervezet hatalma is jelképez.

Izrael ma a világ egyetlen zsidó társadalma, „a" zsidó társadalom, ahol a zsidóság teljes politikai/ideológia/érzelmi terjedelmében meg tudja magát élni *anélkül, hogy látszatok vagy álarcok mögé kelljen rejtőznie* mint bárhol máshol a diaszpórában. Jacob Klatzkin, a 20. század első felében alkotó cionista zsidó filozófus ezt annak idején úgy fogalmazta meg, hogy a zsidó szellem helyett az elsődleges és formális nemzeti kritériumok, az *Ország és a Nyelv* kell, hogy meghatározza az új zsidóságot. A kritériumok megvalósultak, a Klatzkin által bírált univerzalista zsidó „szellem" is visszabújt a palackjába vagy elpárolgott. Ma ez a világ egyetlen országa, ahol „jóízűen" lehet kommunista vagy szélsőjobboldali egy zsidó. Nem azért, mert ezek az ideológiák és attitűdök általános emberi szempontból helyeselhetőek lennének (amúgy nyíltan fajgyűlölő pártja nem is lehet a Kneszetnek), hanem azért, mert a demokratikus zsidó társadalomban nyilvánul meg és alanyai zsidók. *Itt nem az autonóm ideológiai tartalomtól eltérő zsidó önvédelmet jelent az antifasizmus és nincs zsidó irtózás sem a (sokszor antiszemita előtörténetű) jobboldaltól sem, mint Európában.* Itt minden *saját formára szabott* és kiteljesedett: az ország zsidó többsége ideológiai és politikai palettájának a része a szélsőbal-és a szélsőjobb is, mely egyben annak is a bizonyítéka, hogy a zsidók ugyanolyan emberek

A függetlenség napját ünneplik Tel Avivban (1952)

mint a többiek és *a Népnek is vannak más népekéhez hasonló vonásai*. Nem élcsapat és nem intellektuális kiválasztottak gyülekezete. Az érzés, hogy teljes jogú zsidóként zsidó sajátosságokat is tudatosan vállaló zsidó államban él az ember, el is tünteti a diaszpora sajátos zsidó érzését és minőségeit is, amely alapvetően az alávetettséggel és a kisebbrendűségi érzéssel, meg olykor az ezzel szorosan összefüggő irónikus fölényérzettel és a folyamatos intellektuáliskodó önigazolásokkal van összegubancolódva. Az izraeli ember általános emberi pozícióra tett szert és zsidósága desztillálódott a modern zsidó nemzetállami létben, amely persze praktikusan azt is jelenti, hogy a zsidóságukat vallásosként megélőknek Izraelben még inkább ki kell tünniük abban, ami a formai és nemzeti kritériumok megléte mellett (és az állami lét nélkül) *is zsidó*: ez pedig éppen a szigorú konzervativizmus irányába „tolja" Izrael judaizmusát.

Ugyanakkor a maradék Izraelen kívüli zsidóság – melynek jórésze asszimilálódott – zsidó identitása részévé vált egyfajta izraeliség, sőt hajlamos arra, hogy Izrael létét isteni attribútumokkal ruházza fel. Ez egyrészt pozitív folyamat, hiszen a maradék zsidó népet történelmi hazájához kapcsolja az egész világon, másrészről azonban van negatív hatása is. A zsidó hagyományőrzés csökkenésével, az asszimiláció előrehaladtával és a fizikai Izrael távolságával a diaszpórában Izrael elvesztette konkrét mivoltát: az egyik fontos zsidó identitáselemmé vált. A diaszpóra zsidóságának tekintélyes része – messze az egészséges mértéket meghaladva – foglalkozik „hivatásszerűen" Izrael napi ügyeivel és aktuális kormánya aktuális politikai hibáinak bárminemű bírálatában is azonnal „antiszemitizmust" vél felfedezni, teszik ezzel bírálhatatlanná azt a zsidó államot, *melynek éppen az emberi történelembe való integrációja, ha úgy tetszik, normalizációja hiúsul meg ezáltal is*. Ez a feszültség is csak azt jelzi, hogy a Megváltás még nem érkezett el, ugyanakkor a világban a demográfiailag egyre csökkenő létszámú zsidóság miatt *Izrael biztosítja a zsidó nép fizikai fennmaradását*, hogy egyáltalán *elkezdődhessen a jövőben a Folyamat*.

Persze egy asdodi taxisofőrt vagy egy Tel Aviv-i baristát kevéssé érdeklik a zsidóság világtörténelmi és vallási problémái. Mindenféle lelki agyon(ön)kurkászás nélkül élik a maguk életét egy jó helyen, a Közel-Kelet egyik virágzó kis szigetén, a Földközi-tenger délkeleti partvidékén, ahol ráadásul földgázmezőket is találtak. Mi marad akkor a mi számunkra? Mármint az alija mellett. Az hogy odautazunk és megmártózunk ebben a – mindenek ellenére – tenyésző életörömben. Az ember megáll egy pillanatra a Tel Aviv régi központi részén lévő Trumpeldor utcai temetőben és az enyészeten való merengés helyett a város alapító atyái, valamint Efrajim Kishon és Arik Einstein sírjai mellől nézi a pálmafákat és élvezi a Nap szakadatlanul ömlő sugarainak melegét. Emberünk jól érzi magát. Érzi a bőrén a meleget. Megnyugodott. Hazaérkezett.

Kiss Álmos Péter

AZ OLAJÁG ÉS A KARD

Valószínűleg Herzl Tivadar maga sem számított arra, hogy a cionista ideológia milyen rövid idő alatt ölt konkrét formát.

Kevesebb, mint 20 év alatt, a *Judenstaat* megjelenése (1896) és az első világháború kezdete között a jisúv, az Erec Izráelben – akkor még az Ottomán Birodalom szíriai tartományában – élő zsidó közösség létszáma 45,000-ről 100,000-re, 1947-re (a brit mandátum végére) már 700,000-re nőtt. Az arabok részben irigységgel, részben aggodalommal figyelték a gombamód szaporodó, virágzó zsidó falvakat, és erőszakkal próbálták megakadályozni a zsidók letelepedését. Válaszként a zsidók önvédelmi milíciákat szerveztek: a Bar-Giorát (1907-1909), a Hasómert (1909-1920), majd a Haganát (1920-1948).

A Hagana – a korábbi milíciákkal szemben – nem magánkezdeményezés volt, hanem az egész zsidó közösséget lefedő, központi irányítás alatt álló fegyveres szervezet. Az 1930-as években már számottevő félkatonai erő volt, több ezer taggal, folyamatos kiképzésessel, tisztképző tanfolyamokkal, hírszerző és elhárító szolgálatokkal, logisztikai szakszolgálattal, rejtett fegyverraktárakkal. A településeken és a városok zsidó negyedeiben védőállások és rejtett fegyverraktárak épültek, és szinte minden palesztinai zsidó kapott fegyveres kiképzést.

A második világháború során a jisúv szorosan együttműködött a mandátumi adminisztrációval. A fegyveres erőkbe 30,000 fiatal zsidó önkéntes (10 százalékuk nő) jelentkezett katonai szolgálatra; a Hagana helyi nyelveket beszélő ügynököket küldött szerte Európába és a Közel-Keletre; a Libanont megszálló brit csapatok előtt Hagana felderítők jártak. A jisúv ugyanakkor készült a háború utáni időkre, a független zsidó állam megvalósítására is. A brit tilalom ellenére a Hagana ezrével csempészte be az országba a Holokauszt elől menekülő zsidókat, fegyvereket és lőszert halmozott fel, megerősítette a zsidó települések és városnegyedek védelmét, és felállított egy fiatal, szuperfit vasemberekből (és vas nőkből) álló rohamcsapatot, a Palmahot. A mandátumi hatóságok (sikertelenül) igyekeztek mindezt megakadályozni, mert attól tartottak, hogy e növekvő katonai képességekkel a jisúv a független zsidó államot erőszakkal akarja majd megteremteni.

A hagana fegyveresei Jeruzsálemben 1948-ban

A világháború végén beigazolódott a hatóságok aggodalma. Amikor világossá vált, hogy a brit kormány nem támogatja egy zsidó állam megteremtését, David Ben-Gurion (a palesztinai zsidó politikai élet meghatározó alakja) 1945. októberben utasította a Haganát, hogy kezdjen támadásokat a mandátumi kormány adminisztratív és fizikai infrastruktúrája és a brit biztonsági erők ellen. A Héber Lázadás Mozgalomban *(Tnu'at Ha-Meri Ha-Ivri)* a Hagana mellett két kisebb fegyveres szervezet, az Irgun (*Irgun Cvai Leumi* – Nemzeti Katonai Szervezet) és a Lehi (*Lohamei Hérut Jizráél* – Izrael Szabadságharcosai) is részt vett.

A felkelés elleni műveletek egyik alapszabálya, hogy a biztonsági erők szükséges létszámát elsősorban nem a felkelők ereje és a földrajzi adottságok, hanem a civil lakosság létszáma határozza meg. A történelmi tapasztalatok alapján a kormány sikere valószínű, ha az arány 1:50 körüli (egy katona vagy rendőr jut 50 civilre). Palesztinában a brit erők létszáma 100,000 fölött volt, ami 1:20 arányt jelent (Palesztina zsidó és arab népessége együtt ekkor kb. 2,000,000 volt). Ez volt a modern felkelés elleni műveletek történetében az egyik legkedvezőbb arány a megszállók javára, a Brit Birodalom mégis kudarcot vallott, mert a zsidó közösség megtagadta az együttműködést a hatóságokkal, információkkal látta el a felkelő szervezeteket, bujtatta és támogatta a harcosokat. A felkelők megbénították a vasúti forgalmat, leromboltak egy tucat hidat Palesztina határai mentén, Holokauszt-túlélők ezreit csempészték be az országba, letartóztatott menekülteket szabadítottak ki az internáló táborokból, rendőrőrsöket támadtak, partvédelmi hajókat süllyesztettek el, és felrobbantották a Dávid Király szálloda egyik szárnyát, ahol a mandátumi kormány titkársága és a katonai parancsnokság egyes irodái működtek. A szálloda elleni támadás után afféle hallgatólagos munkamegosztás jött létre a szervezetek között: a Hagana a bevándorlás szervezésére koncentrált, az Irgun és a Lehi folytatta a brit erők elleni harcot.

Ben Gurion már 1945 nyarán megjósolta, hogy a Brit Birodalom ki fog vonulni Palesztinából.

Ben-Gurionnak (aki ekkor már egy virtuális állam majdnem-miniszterelnöke volt) minimális, és nem túl dicső katonai tapasztalatai voltak: az első világháború végén néhány hónapig szolgált a brit hadseregben, de tizedesi rendfokozatától egy fegyelmi vétség miatt megfosztották. Stratégiai érzékével viszont semmi hiba nem volt: már 1945 nyarán megjósolta, hogy a Brit Birodalom ki fog vonulni Palesztinából, és a zsidóknak élet-halál harcban kell majd megküzdeniük a helyi arab milíciákkal és a környező államok fegyveres erőivel. Tisztában volt azzal is, hogy ezeket a harcokat félkatonai erőkkel és gerilla eljárásokkal nem lehet sikerrel megvívni, és – gyakran a Hagana parancsnokok tiltakozása ellenére – kierőszakolta a szükséges reformokat. Intézményesítette a katonai erő fölötti politikai irányítás doktrínáját (amit később erőszakkal kellett érvényre juttatnia az Irgunnal szemben egy miniatűr polgárháború során). Elindította a reguláris fegyveres erők felszereléséhez szükséges lövegek, harckocsik, repülőgépek, hadihajók és egyéb eszközök beszerzését az európai és amerikai piacokon. Szolgálatba hívta a háborút megjárt veteránokat, és önkénteseket toborzott szerte a világban. Felügyelete alatt a Hagana területi milíciából szó szerint néhány hónap alatt alakult át egy kilenc dandárból álló hadsereggé.

A Hagana, az Irgun és a Lehi folyamatos és kiszámíthatatlan támadásai gyakorlatilag kormányozhatatlanná tették Palesztinát – olyannyira, hogy a brit kormány 1947. májusban gyakorlatilag beismerte kudarcát és az ENSZ elé vitte Palesztina kérdését. Az ENSZ 1947. november végén elhatározta az ország felosztását. Az arabok elutasították az ENSZ határozatot, és milíciáik elkezdték támadni a zsidó közösségeket. A brit hatóságok megkísérelték kordában tartani az erőszakot, de nem jártak sikerrel. Helyenként a brit tisztek részrehajlóak voltak (többnyire az arabok javára), és a Brit Birodalom a mandátumi kormány felszámolása és fegyveres erői kivonása alatt és után is sokat tett azért (pl. fegyverembargóval), hogy a cionista kísérlet kudarcba fulladjon. A brit intézkedések súlyos károkat okoztak ugyan, de nem tudták megbénítani a zsidó erőket. A Hagana gyakorlatilag az átszervezéssel egy időben válaszolt az arab milíciák támadásaira: először a települések és az azokat összekötő utak védelmére koncentrált, majd a D Tervnek *(tokhnit dalet)* megfelelően megvalósította a területi folytonosságot a zsidó települések és városok között, és kemény harcok árán áttörte Jeruzsálem blokádját és megerősítette a város védelmét.

Egy nappal az állam kikiáltása után, 1948. május 15-én, Egyiptom, Szíria, Irak, Jordánia és Libanon reguláris csapatai észak, kelet és dél felől betörtek Izraelbe. A CIA és a régiót legjobban ismerő britek arra számítottak, hogy a háborút az arab államok fogják megnyerni. Hivatásos katona szemével még 70 év távlatából is úgy tűnik, hogy ez az értékelés helyes volt. Az erők és eszközök összehasonlítása alapján a zsidók óriási kockázatot vállaltak – még akkor is, ha egyetértünk Napóleonnal, aki szerint az erkölcsi tartás háromszor olyan fontos, mint a fizikai erő. (És az arab katonák erkölcsi tartása, motivációja, győzni akarása és önfeláldozó készsége talán más jellegű volt, de nem maradt el az izraelieké mögött.)

Létszámban (30-35,000 fővel) a szemben álló felek nagyjából egyensúlyban voltak, de jelentős különbség volt tűzerejükben. A támadó erőkben páncélos és tüzérzászlóaljak és korszerű repülőgépekkel felszerelt légi századok voltak. Ezzel szemben a Hagana nehéz fegyverzetét két elavult Cromwell harckocsi és kevesebb, mint 100 darab 76 mm-es aknavető jelentette, a légierőt pedig néhány sportrepülő. A Hagana reformja sem fejeződött még be: a parancsnoki állománynak nem volt számottevő tapasztalata nagy erők műveleteinek irányításában; a dandárok kiképzése még folyamatban volt. Az első ütközeteket az izraeli csapatok – immár nem egy félkatonai milícia, hanem mint *Céva Hagana Le-Jiszráél* (Cahal) Izrael állam hadserege – e hátrányokkal vívták meg. Felszerelésük és kiképzésük gyakorlatilag harc közben történt, a várható következményekkel: harcvezetői hibákkal, harcászati és hadműveleti kudarcokkal, és súlyos emberveszteségekkel.

A hátrányokat ellensúlyozta, hogy Izrael ellenségei nem egyeztették politikai és stratégiai céljaikat, és nem működtek együtt a hadműveletek során. Az izraeli erők kihasználták központi helyzetüket és az arab koordiná-

Az Arab Légió katonái 1948-ban Jeruzsáelmben

ció hiányát. Mindig képesek voltak a kevésbé veszélyes támadásokat a megerősített települések erődvonalaival és mozgékony alakulatok műveleteivel megállítani vagy lassítani, az éppen legveszélyesebb ellenséggel szemben túlerőt képezni, és a sikert követően erőiket gyorsan átcsoportosítani. Kezdetben az ország jelentős része így is ellenséges megszállás alá került, különösen délen, ahol az egyiptomi erők elfoglalták a Negev egy részét és egészen Asdodig jutottak.

A háború e kezdeti fázisa nagyon veszélyes időszak volt, de Izrael lassan úrrá lett a nehézségeken. Az Európából (elsősorban Csehszlovákiából) és Amerikából beáramló hadianyag fokozatosan lefaragta az arabok anyagi fölényét. Az általános mozgósítással és az ezrével érkező Holokauszt-túlélőkkel a Cahal létszáma néhány hónap alatt 30-35,000-ről közel 100,000-re nőtt. Az arab államok nem tudtak lépést tartani ezzel a növekedési ütemmel – annyira nem, hogy a háború további fázisaiban a Cahal egyszerre több fronton tudott sikeres offenzívákat indítani. Amikor a háború véget ért, az 1949 tavaszán megrajzolt fegyverszüneti vonalak mindenütt ellenséges területen húzódtak.

1948-49 óta sokat változott a világ. A világ változásaival párhuzamosan változott Izrael és a Cahal is. A változás nem volt mindig pozitív, sem az ország, sem a fegyveres erők számára. De nem változott a fegyveres erők és a társadalom viszonya: Izrael háborúit szó szerint a társadalom egésze vívja meg. A Cahal nemcsak a háborúk során a nemzet fennmaradását garantáló, az ellenséget pusztító erő, hanem békében és háborúban egyaránt társadalomszervező, összetartó erő is. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy azokon az alapokon, amelyeket Ben Gurion és az államot megteremtő generációk leraktak, Izrael a Közel-Kelet katonai és gazdasági szuperhatalmává nőtte ki magát, és ma (minden hibájával együtt) régió egyetlen demokratikus állama. De ez már egy másik történet.

Ilan Mor, Izrael korábbi magyarországi nagykövete jegyezte meg egy követségi rendezvény során, hogy Izrael a csodák földje. De a csoda csak akkor működik, ha van megfelelő ember, aki felismeri és megragadja az alkalmat, minden ellenállást leküzd, és mindent hajlandó feláldozni a cél érdekében. Vagy a megfelelő ember megjelenése is a csoda része? Egy csodaszakember nyilván tudja a választ. Legyen itt elég annyi, hogy a harmincas-negyvenes években a jisúv tele volt megfelelő emberekkel: volt egy igéző jövőképük, amellyel inspirálni tudtak százezreket, és amelyért hajlandóak voltak óriási áldozatot hozni. Közülük is messze kimagaslott Ben-Gurion (persze 150 cm testmagasságával kizárólag átvitt értelemben volt kimagasló.) Mindent összevetve jelen sorok szerzője vállalja azt a tudományos szempontból elfogadhatatlan véleményt, hogy Izrael létrejöttére, 70 éves fennmaradására és mai prosperitására nincs racionális magyarázat. A csoda kategóriába viszont simán belefér.

Gadó János

A HATODIK KONTINENS

A palesztin nép Izrael nemezise. A palesztin kultúra nem a békés egymás mellett élésre, hanem az áldozatiságra, az őket ért kozmikus méretű sérelem dédelgetésére és a tűzön-vízen át való elégtételre épül. A palesztinok nem Izrael szomszédai akarnak lenni, hanem bosszúálló angyalai. Ebben a törekvésükben erősíti őket a világ jelentős része, amely az áldozatiság fenntartására hatalmas intézményrendszert hozott létre.

A 19 századi, kulturálisan asszimilálódó zsidóság tapasztalata volt, hogy teljesíti ugyan a befogadás formális feltételeit – hibátlanul beszéli az ország nyelvét, ismeri annak kultúráját, elhagyja a zárt zsidó közösséget, stb. – a befogadás mégsem teljes. Számon tartják zsidó származását és alkalom adtán a többségi nemzetbeli társai éreztetik vele, hogy a távolság köztük megmarad. Hogy a 20. században mindez hová vezet, azt akkor nem tudhatták, de az érzésük megmaradt, hogy – mondjuk úgy – az elfogadás nem jelent befogadást.

A 19. századi liberális Európa fénykorában ezeket „kettős kötéseket" inkább csak érezték és kevesen voltak, akik mindezt meg is fogalmazták. Közülük Theodor Herzl volt az, aki megérezte egy közelgő tragédia előszelét. A ráció és a szabadság eszméihez ragaszkodó asszimilálódott zsidók az antiszemitizmust a múlt kísértetének tartották és mély meggyőződéssel akarták hinni, hogy a sötét középkor nem térhet vissza. Nem akarták látni, hogy a sötét középkor ott van jelen a befogadó társadalmakban, amelyeknek csak a felszínét érintették meg a nemes eszmék. A boldog békeidők Európája olyan volt, mint az éppen háziasított vadember, amely megtanulta ugyan a civilizált szokásokat, de elég egy csekély impulzus, hogy barbár énje ismét előtörjön. 1914-ben ez meg is történt, s kezdetét vette a 20. század.

Izrael ma olyan az országok között, mint száz éve a zsidó volt a népek között. De a mai Izrael-ellenes küzdelmekben a középkor is megjelenik. A zsidó állam rituális megbélyegzése az ENSZ válogatott fórumain és mindenféle nemzetközi szervezetben a középkort idézi, amikor a passiójátékok során előadták Jézus üldözését, elítélését és kínhalálát – mindezt a zsidók nyakába varrva természetesen.

A 21. századi rituálék csak az aktuális történetben különböznek: ma a palesztinok üldözése és kínhalála (számtalan felvétel a palesztin sebesültekről és halottakról) helyettesíti Jézus szenvedéseit. A felvilágosodás előtti korban a húsvét, a passiójátékok (és a vérvád) hetei veszélyes időszakot jelentettek a helyben élő zsidók számára, mert a ráció szellemétől még nem érintett középkori ember édes megváltójának szenvedéseit látva gyakran engedett szabad folyást indulatainak és rárontott a zsidók utcáira, házaira.

Ma, bizonyos tematikai változtatásokkal ugyanezt látjuk. A passiójáték élőben zajlik és a globalizált világban a nézőközönség már nem a falu vagy a kisváros színpad körül tülekedő népe, hanem a tévénézők és internetezők százmilliói, akik az ártatlan palesztin gyermekek szörnyű szenvedését látva az utcára tódulnak Párizsban és Frankfurtban, New Yorkban és Torontóban – az iszlám világ városairól nem is beszélve. Az időpont pedig nem a Húsvét és a passiójáték, hanem az épp aktuális izraeli-palesztin összecsapás. Az agresszív dühöt ebben a felállásban az iszlám vallású tüntetők szállítják, a politikai legitimációt pedig a polkorrekt, kisebbségvédő, palesztinpárti baloldal.

A tüntető tömeg, forma szerint demokratikus önkife-

jezés jogával él, de lassan bevett gyakorlattá válik, hogy egy kisebbség rendre kiválik a tömegből és egy közeli zsinagóga felé veszi útját – mint a középkorban. Ha a rendőrség a helyén van, akkor nem történik nagy baj. Eddig legalábbis nem történt.

A 21. században tehát Izrael Állam létezése a nemzetek közt épp olyan dühöt vált ki, mint a zsidók jelenléte egy középkori francia városban, vagy egy 19. századi stetlben, Ukrajnában.

Az ijesztő gyűlölet-megnyilvánulások a nyugati közvélemény szemében épp olyan legitimek, mint ahogy azt hajdan a középkori ember látta: archaikus indulataiknak nincsenek tudatában, legfeljebb az erőszak-megnyilvánulásokat ítélik el.

Izrael rituális megbélyegzése a világ nagy fórumain (ENSZ-közgyűlés, UNESCO, stb.) pedig a középkori zsinatokra emlékeztet, a feudális világ legfelsőbb legitimációs fórumaira, ahol legfelsőbb elítélésben részesítik a zsidókat.

Mindezzel persze még nem írtuk le a zsidó állam pozícióját a világban, ez azonban része a helyzetnek és emlékeztető, hogy a világban ma is erősek az elszabadulni kész zsidóellenes indulatok.

Amúgy – a fentiektől eltekintve – Izrael forma szerint egyenlő tagja a nemzetek közösségének. Zászlaja ott leng az ENSZ többi tagállamának zászlaja között. Egyelőre – mert a palesztinok által, most már folyamatosan kezdeményezett gyűlöletrituálék célja éppen az, hogy ezt az egyenlő státuszt lebontsák. Az UNESCO határozatai, amelyek palesztin kulturális örökségnek tüntetik fel a zsidóság szent helyeit, már elérték azt, hogy Izrael kivonult erről a fontos, de a szélsőségesek által eltérített nemzetközi fórumról. Az egyre terebélyesedő Izrael-ellenes bojkott-mozgalom célja éppen ez: kiszorítani a zsidó államot a nemzetközi fórumokról, a nemzetközi kereskedelemből, kulturális életből, mindenhonnan. Az anticionisták szerint ez jogos, mint az apartheid Dél-Afrika elleni bojkott. A realisták szerint ez éppen olyan jogos, mint a zsidó boltok elleni náci bojkott.

Amint látható Izrael és a világ kapcsolatában egyszerre sok történelmi korszak kísért: a középkor, a 19. század, a nácik felemelkedésének évei. És persze mindez a 21. században játszódik.

Mindez persze nem egyedülálló: a magyar történelemben is kísért a félliberális, félautokratikus dualizmus kora; az ellenségkereső, sérelmi politikában tobzódó Horthy-korszak és a szociális vívmányokkal büszkélkedő Kádár-kor. És mindez persze elmondható – mutatis mutandis - a kortárs Európáról is: természetesen együtt élünk a saját múltunkkal.

Ha ezt átláttuk, azt is át kell látnunk, hogy a múlt korszakai mit hoztak a magyaroknak, mit hoztak Európának, mit hoztak a zsidóknak. Így nyerhetünk teljesebb képet az előttünk álló lehetséges perspektívákról.

Izraeli zászló az ENSZ New York-i központjánál

*

A fentieken túlmenően igaz az, hogy Izrael nagy sikertörténet. Születése után hetven évvel egy párját rikítóan dinamikus társadalom, párját ritkító fejlődési potenciállal, párját ritkító belső feszültségekkel és párját ritkítóan ellenséges világgal körülvéve.

A zsidó nép sikeres és fejlett országot teremtett magának és ezzel mozgósította archaikus és modernebb korszakok indulatait, vadonatúj indulatokról nem is beszélve.

E tekintetben a 19. század kínálkozik analógiának: a nyugati világ zsidósága, elnyerve a törvény előtti teljes egyenjogúságot, hihetetlen arányú fejlődésnek indult, többnyire messze maga mögött hagyta a többségi társadalmat. Ez kiváltotta a többségi társadalom számottevő részének ellenséges reakcióit, kialakultak egy új zsidóellenes ideológia, az antiszemitizmus. Ma Izrael fejlődése – a múlt terhes öröksége mellett – az iránta érzett gyűlölet egyik katalizátora. Szünet nélkül formálódik-fejlődik az új ideológia, az anticionizmus.

A zsidó állam új utakon jár, és közben viszi magával régi korok örökségét – csakúgy, mint ahogy a vele szeretet-gyűlölet viszonyban álló külvilág. Minél gyorsabban fejlődik Izrael, annál gyorsabban fejlődnek, alakulnak a vele szemben táplált ellenséges indulatok, ideológiák.

*

Izrael az egyetlen ország a földön, amely szomszédaival jóformán semmiféle kapcsolatban nem áll (eltekintve az Egyiptommal és Jordániával fenntartott formális diplomáciai kapcsolattól, amely annyit jelent, hogy e két ország nem tekinti hivatalosan illegitimnek Izrael létezését). Izrael, abban a régióban, ahol elhelyezkedik, szinte semmiféle regionális együttműködésnek nem részese.

Izraelt – mint valami önálló hatalmat – különálló gazdasági, tudományos, kulturális, stb. szerződések kötik az

Izraeli zászló más szerepben Gázában

Európai Unióhoz. Katonai együttműködése az Egyesült Államokkal egyedülállóan szoros és sokoldalú. Izrael rohamtempóban fejleszti kapcsolatait Ázsia feltörekvő – nem moszlim – országaival. Hasonlóképpen ígéretesen fejlődik az együttműködés Fekete-Afrika számos országával, amelyek izraeli technológiát és a szélsőséges iszlámmal szembeni hatékony fellépés eszközeit kívánják megszerezni. A nyolcmilliós Izrael olyan volumenű és intenzitású kapcsolatrendszert épített ki, mint egy európai középhatalom. Rákényszerül erre, mert teljesen idegen test abban a régióban, amelyben létezik.

Izrael a kényszerből erényt csinál, a maga javára fordítja az ellenségeivel való küzdelemben szerzett tapasztalatokat. (Lásd: fegyverexport, biztonságtechnika exportja.) Ellenségei pedig állandóan követik mindenhová és igyekeznek fejlődését gátolni. A palesztinok által elindított Izrael-ellenes bojkottmozgalom hatalmas nemzetközi hálózattá fejlődött, melynek képviselői ott vannak mindenütt, ahol Izrael kapcsolatokat épít. Többnyire nem tudják a kapcsolatépítést meggátolni, de állandó jelenlétük üzenet: itt vagyunk, látunk téged, tudd, hogy sehol sem vagy tőlünk biztonságban.

A palesztinok által elindított Izrael-ellenes bojkottmozgalom hatalmas nemzetközi hálózattá fejlődött

Izrael katonai potenciálját tekintve világméretekben középhatalom, regionálisan pedig nagyhatalom. Tudományos-technikai potenciálját tekintve ennél is erősebb, szimbolikus potenciálját tekintve pedig világhatalom. A népek-nemzetek közössége egyetlen országgal sem foglalkozik olyan megszállottan, mint a zsidó állammal.

Súlyosbító körülmény, hogy a népek nemzetek, kevés kivétellel (USA) nem vesznek tudomást saját megszállottságukról, vad indulataikról, az Izrael-elleni gyűlöletrituálékat racionálisan indokoltnak vélik, és nem hajlandók meghallani a szelíd kérdést: vajon miért ítélik el Izraelt gyakrabban, mint a föld összes többi országát együttvéve?

*

A látnoki erejű, ugyanakkor racionális gondolkodó, Theodor Herzl azt a célt tűzte ki, hogy a zsidó népet visszavezeti saját hazájába, ahol az felépíti saját országát, s ezáltal megszűnik a gyűlölködés oka, a zsidók egyenlőtlen társadalmi eloszlása az európai társadalmakban.

Az első célt sikerült elérni, a másodikat nem. A zsidó nép saját országában megsokszorozta kreatív energiáit és felépített egy új világot, amely roppant intenzitással változik, fejlődik, alakul. Az anticionista ideológiában testet öltött zsidóellenes indulatok pedig nem csekélyebb dinamizmussal alakulnak, fejlődnek. A gyűlölet is képes a – destruktív – kreativitásra. Lásd például a Hamasz április eleji akcióját, melynek során palesztinok autógumik ezreit égették a határon és a felszálló irdatlan fekete füst leple alatt próbáltak áttörni a határon.

A palesztin nép Izrael nemezise. A palesztin kultúra nem a békés egymás mellett élésre, hanem az áldozatiságra, az őket ért kozmikus méretű sérelem dédelgetésére és a tűzön-vízen át való elégtételre épül. A palesztinok nem Izrael szomszédjai akarnak lenni, hanem bosszúálló angyalai. Ebben a törekvésükben erősíti őket a világ jelentős része, amely az áldozatiság fenntartására hatalmas intézményrendszert hozott létre. A kizárólag palesztin menekültekkel foglalkozó ENSZ-szervezet (UNRWA) az 1948-ban elmenekültek ükunokáit is menekülttáborokban tartja és megakadályozza, hogy az arab országok társadalmaiba beilleszkedjenek. A világ országai, melyek az UNRWA-t finanszírozzák, ekképp együttesen gondoskodnak az Izrael-ellenes gyűlölet-utánpótlásról. (Az amerikaiak időről időre megkérdőjelezik e szervezet létjogosultságát – eddig hiába.) Mindent megtesznek tehát a konfliktus fenntartása és gerjesztése érdekében. Ezt nevezik békefolyamatnak, aminek érdekében (ők azt hiszik) rengeteg erőfeszítést tesznek.

A világ népei a palesztinokat használják közvetítőnek, az ő közreműködésükkel rendezik számlájukat a zsidókkal.

A cionizmus nem tudott felülkerekedni a zsidó nép végzetén. Létrehozott egy nagyszerű országot, amelyet a nagyvilág szeretet-gyűlölet orgiája kísér szüntelenül. Ami száz évvel ezelőtt európai jelenség volt, az mára globális jelenséggé vált: a zsidókkal kapcsolatos szélsőségesen ellentmondó narratívákat és érzelmeket ma már olyan távoli államok is ismerik, amelyeknek hosszú történelmük során jóformán semmi közük nem volt a zsidókhoz: Kína, India, Vietnám, stb. A monoteista kultúrán kívülálló országok most hozzák be lemaradásukat e téren. Képviselőik az ENSZ-ben naponta hallhatják az ezzel kapcsolatos vad vitákat, amelyek a tévétársaságok jóvoltából százmilliókhoz jutnak el.

Korunk hívószava, a globalizáció ezen a téren mindenképpen hitelesen használható.

Balázs Gábor

VALLÁS ÉS ÁLLAM A 70 ÉVES IZRAELBEN

A 70. születésnapját ünneplő Izrael Állam öndefiníciója szerint zsidó és demokratikus állam. E meghatározás mindkét eleme problémákat vet fel, hiszen demokráciából is több fajta létezik (arisztokratikus, liberális, illiberális stb.), és a zsidó szó is szinte megszámlálhatatlan jelentéssel bír, attól függően, hogy ki használja.

Ezzel együtt, e szókapcsolat jól jelzi azokat a politikai érték- és érdekszférákat, amelyek már a 19. század végén megoldandó problémát jelentettek a cionista mozgalom, majd később Izrael Állam számára.

Bizonyos értelemben Herzl a cionista mozgalmat elindító munkája, a *Der Judenstaat*, már címében előre jelezte a problémát. A könyv címe egyaránt fordítható *A zsidó állam*nak, vagy *A zsidók állam*ának.[1] Az első cím azt sugallja, hogy az államnak jellegében is zsidónak kell lennie, és nem elegendő az, ha pusztán – mint a 2. címből következhet – a zsidó lakosok számára ad egy identitás- és értéksemleges politikai szerveződési formát.

Különösen kiélezetté válhat a feszültség az állam demokratikus és a zsidó elemei között, ha a zsidó szót a vallásos értelemben használjuk. Vallás és államiság, privilégiumok és törvény előtti egyenlőség, a hagyományos értékrend alapján létrehozott feladatmegosztás és a terhek közös viselése mind olyan problémák, amelyekkel Izrael Államnak megalakulásától nem pusztán elméletben, hanem konkrét ügyek kapcsán kellett szembenéznie. Jelen írásomban

a jesiva-tanulók katonai szolgálatának

esettanulmányként szolgáló kérdését fogom vizsgálni, amely számos politikai vihart kavart már az államalapítás előtt is, de ugyanez a probléma – megold(hat)atlansága miatt – még 2018-ban is kormányválságot okozott.

Ultraortodox tüntetők és katonák dulakodása

Az államalapítást megelőzően a brit mandátum területén élő cionista vezetőség számára világos volt, hogy a britek kivonulása után a biztonsági helyzet miatt elkerülhetetlen lesz az általános hadkötelezettség azonnali bevezetése. Noha a Függetlenségi háborút többnyire az 1948-as háborúként emlegetik, valójában a harcok rögtön az ENSZ 1947. november 29-én meghozott döntése után elkezdődtek, és csak 1949 januárjában került sor a fegyverszüneti egyezmény aláírására, így a hivatalosan még meg sem alakult Izrael már háborúban állt 1948. március 9-én, amikor a katonai vezetésben kulcspozíciót betöltő Jiszráel Glili bejelentette, hogy a hivatalosan

bejegyzett jesiva-tanulók felmentést kapnak a katonai szolgálat alól. Az egyezséget a későbbi miniszterelnök, David Ben Gurion hozta tető alá a nemzeti-vallásos és az ultra-ortodox közösség azon vezetőivel, akik hajlandóak voltak tárgyalni vele.[2] Az egyezményt követően a hadügyminiszteri pozíciót is betöltő Ben Gurion 1951-ben írt levelében arról tájékoztatta a kormányt, hogy a felmentés csak azokra vonatkozik, akik valóban egész nap a jesivában tanulnak, és csak addig, amíg ez a fő tevékenységük. Az egyezmény megkötésekor a katonai szolgálat alóli felmentés csak mintegy négyszáz embert érintett, ez a szám azonban folyamatosan nőtt, a becslések szerint jelenleg több tízezer emberre terjed ki.

Az 1970-es évektől kezdve (amikor még „csak" körülbelül ötezer tanulót érintett e felmentés) egyre jobban erősödött a társadalmi elégedetlenség ezzel kapcsolatban. Noha az egyezmény, illetve az annak eredményeként megszületett törvény, és az ellene az izraeli Legfelsőbb Bíróságra beadott keresetek teljes jogtörténete önmagában is rendkívül érdekes, én csak az elvi álláspontok ismertetésével és vizsgálatával kívánok foglalkozni, a jogtörténeti részletekre csak a legszükségesebb mértékben térek ki.[3]

Az egyezmény megkötésekor a katonai szolgálat alóli felmentés csak mintegy négyszáz embert érintett.

Amennyiben úgy értelmezzük a demokratikus és zsidó állam fogalmát, hogy Izrael Állam számára egyaránt fontos a zsidó kultúra – és ennek részeként értelemszerűen a zsidó vallási hagyomány – védelme és fenntartása, de ugyanakkor az elfogadott demokratikus alapelvek – pl. a törvény előtti egyenlőség és a terhek közös viselése – is, akkor a kérdést így tehetjük fel: Van-e olyan demokratikus alapelv, amely indokolttá teszi, hogy egyes társadalmi csoportok felmentést kapjanak olyan kötelességek alól, amelyek a társadalom egészét kötelezik? Az 1986-os, a biztonsági szolgálatra vonatkozó törvény 36. paragrafusa lehetővé teszi a hadügyminiszter számára, hogy a sorkatonai vagy a tartalékos szolgálat alól felmenthessen valakit oktatási, településbiztonsági, nemzetgazdasági, családi vagy „egyéb okok"-ból. Évtizedeken keresztül elfogadott szokás volt, hogy a miniszter „egyéb okokra" hivatkozva addig halasztotta el gyakorlatilag minden jesiva-tanuló besorozását, amíg végül azok megszűntek sorköteles korban lenni. A szokás elvi igazolása az volt, hogy a Soá alatt az európai jesiva világ gyakorlatilag megszűnt létezni, és a zsidó államnak erkölcsi kötelessége segíteni a zsidó kultúra e szegmensének újrateremtését, ehhez viszont szükséges a jesiva tanulmányok e módon történő támogatása is.

A növekvő társadalmi nyomás miatt 1998-ban Cvi Tal nyugalmazott legfelsőbb bíró vezetésével megalakították az úgynevezett Tal-bizottságot, amely azt javasolta, hogy csak a legalább heti 45 órában jesivában tanuló, semmi egyéb munkát nem végző egyének kapjanak továbbra is felmentést. A jesiva tanulók 18 éves koruktól négy évre kapjanak halasztást, és ezután kapjanak egy év szünetet, amikor eldönthetik, hogy be akarnak e vonulni a seregbe, majd utána dolgozni akarnak, vagy pedig visszatérnek-e a jesivába tanulni. Az izraeli parlament elfogadta a Tal-bizottság javaslatai alapján megfogalmazott *A katonai szolgálat elhalasztására vonatkozó törvény*t. A törvény érvényét öt éves kísérleti időszakra szabták meg, de ellene szinte azonnal több keresetet adtak be az izraeli Legfelsőbb Bíróságnak arra hivatkozva, hogy a katonai szolgálat elhalasztásának engedélyezése a jesiva tanulók számára sérti az egyenlőség elvét, a többségi társadalom tagjainak élethez, méltósághoz és szabadsághoz való jogát, és így

Izrael alapvető jogelveivel ellentétes.

Aharon Barak legfelsőbb bíró bár a törvényt diszkriminatívnak találta, ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a törvény megfogalmazásakor a törvényalkotó testület érdemes célokat kívánt szolgálni. E célok az izraeli társadalom számára különleges és fontos ultraortodox közösségek Tóra tanulásának lehetővé tétele, a katonai szolgálat teherviselésének igazságosabb elosztása és az ultraortodox társadalom integrálása a munkaerő piacba. A célok pozitív volta okán úgy vélte, hogy a kísérleti időszak vége előtt nem állapítható meg, hogy a törvény valóban hatékonyan szolgálja-e a meghatározott célokat, így érvénye nem függeszthető fel. Miután az izraeli parlament meghosszabbította a törvény érvényességét újabb öt évre, így a Legfelsőbb Bíróság csak 2012-ben minősítette a törvényt az alaptörvényeket sértőnek. 2013-ban a harmadik Netanjahu-kormány idején a Jákov Peri vezette bizottság azt javasolta, hogy csak 1800 – kiemelkedő tanulmányi eredményeket és szorgalmat mutató – tanuló kapjon halasztást a szolgálat alól a továbbiakban, és induljon büntető eljárás mindenki más ellen, akik nem tesz eleget a bevonulási kötelességének. A törvény érvénybe léptetése az ultraortodox pártok heves tiltakozása miatt késik, és minden egyes kísérlet arra, hogy hatályt szerezzenek a törvénynek, újabb kormányválságot eredményez, így történt ez 2018 márciusában is.

A jesiva tanulók katonai szolgálat alól való felmentését Daniel Statman és Gidon Sapir szerint a demokrácia alapjait elfogadó két érv támaszthatja alá.[4] Az egyik a vallásszabadságot a lelkiismereti szabadság részének tekinti. Aki ezzel akar érvelni, annak be kell bizonyítania, hogy a katonai szolgálat olyan alapvető vallási parancsolatokat sért, amelyek megszegésére a vallásos ember nem kötelezhető. A másik érv a vallásszabadságot a kultúrához való jogra hivatkozva védheti, és elég lesz azt bizonyítania, hogy a folyamatos tanulmányok a jesivában elkerülhetetlenül szükségesek az ultraortodoxia kultúrájának fennmaradásához.

Az ultraortodox vezetők jelentős része a modern politikai diskurzusban olyan érveket használ, amelyek a lelki-

Harédi katonák képzése a hadseregben – ilyen is van

ismereti szabadságra hivatkoznak néha explicit, néha implicit módon.[5] Az ultraortodoxia jelentős része szerint az együttműködés a cionista állammal eleve vallási tilalomba ütközik, hiszen az államot nem lett volna szabad a Messiás eljövetele előtt létrehozni. További, de az előző érvtől független indok az együttműködés megtagadására, hogy Izrael Állam működésében a világi és nem a vallásjogot tekinti érvényesnek, és ezért vallási szempontból illegitimek az intézkedései. Mivel ez a két érv meglehetősen súlyosan sérti a nem vallásos izraeliek és az őket képviselő politikai pártok érzéseit, hiszen tagadja politikai ideáljukat, a szuverén zsidó államot, és sérti személyüket (hiszen azt hangsúlyozza, hogy a szekuláris zsidók rossz zsidók), ezért tárgyalási alapnak ezek az érvek nem ideálisak, így ezeket többnyire csak az ultraortodoxia radikális szárnyai használják.[6] Ezt az érvet a praktikus okokon kívül azért is nehéz fenntartani, mert a rabbik leginkább csak kvázi-hálácsikus érvekre alapozzák e tilalmat még az ultraortodox társadalmon belüli folyó diskurzusban is, és nem a jogi kérdésekben megszokott klasszikus vallásjogi érvekre. Tovább nehezíti ennek az érvelésnek az elfogadását, hogy az állam támogatásának nem a hadseregben való szolgálat az egyetlen módja, és a rabbik közül csak a legradikálisabbak tiltják például az adófizetést, vagy a választásokon való részvételt. Jelentős kognitív disszonanciát okozhat a tipikusan magas részvételi arányt mutató ultraortodox szavazók körében az az érv, hogy kötelesek elutasítani a demokrácia alapjain álló állammal való minden együttműködést, ugyanakkor azonban minél nagyobb számban kell részt venniük a parlamenti választásokon, hogy a demokrácia szabályainak megfelelően hatékonyabb legyen az érdekérvényesítésük. Az ultraortodox társadalom tömeges és aktív részvétele Izrael politikai életében és a közéleti szférában arra enged következtetni, hogy valójában sem az ultraortodox tömegek, sem a vezetőik nem gondolják komolyan, hogy az állammal való együttműködés vallási tilalomba ütközik.

A fenti okokból kifolyólag, az ultraortodox érdekek védelmezői többnyire azt az érvet hangsúlyozzák, hogy a Tóra intenzív tanulása része a terhek közös viselésének, hiszen csak az biztosítja zsidó kultúra spirituális továbbélését. További érvként hozzák fel, hogy a jesiva-tanulók imái és tanulmányai biztosítanak szellemi, metafizikai védőpajzsot a katonáknak, ez azonban legalábbis nehezen bizonyíthatónak tűnik a legtöbb izraeli polgár számára. Még ha el is fogadja valaki a metafizikai pajzs létét, akkor is nehéz belátni, hogy azt miért gyengítené, ha nem tízezrek, hanem csak a legtehetségesebb pár ezer tanuló kapna

felmentést a katonai szolgálat alól, és nem pedig az a sok ezer tanuló, aki képtelen napi kilenc órában intenzíven tanulni.[7] Ha elfogadjuk azt az érvet, hogy a nemzeti érdekek közé tartozik nemcsak a biztonság, hanem az egyedi, közösségi kultúra megőrzése is, attól még diszkriminatív marad, ha a közösségi kultúrákból csak a Tóra tanulását emeljük ki. Ennek az érvnek arra kellene vonatkozni ahhoz, hogy igazán meggyőző tudjon lenni, hogy minden, a nemzeti és közösségi kultúra fennmaradását szolgáló tevékenységnek ugyanazon elbírálás alá essen. Sőt, mivel Izraelben jelenleg az egyik legerősebben támogatott intézményrendszer a jesiváké, talán éppen a világi zsidó kultúra erősítését segítő intézményeknek és tanulóiknak kellene kiemelten nagy támogatást és a katonai szolgálat alóli felmentést kapniuk...

A vallásszabadságra, mint lelkiismereti szabadságra való hivatkozás, úgy tűnik, gyenge elméleti alapot biztosít az ultraortodoxia katonai szolgálat alól történő felmentésére.

Amennyiben a vallásszabadságot a kultúrához való jog részének tekintjük, akkor elég megmutatni, hogy míg a szeparált környezetben és szigorú vallási felügyelet alatt történő Tóra tanulás biztosítja az ultraortodox társadalom fennmaradását, addig, ha fiatal férfiak tömegei kapcsolatba kerülnek a világi kultúrával, az meggyengítheti az elköteleződésüket, és ezen keresztül

az ultraortodox társadalom fennmaradása is veszélybe kerülhet.

Ennek a feltevésnek a jogosságát viszonylag könnyű belátni, és ha a katonai szolgálat valóban egy adott kultúra fennmaradását veszélyezteti, akkor joggal lehet érvelni amellett, hogy a zsidó állam köteles felmenteni alóla a veszélyeztetett csoporthoz tartozó fiatalok tömegeit. Sapir és Statman szerint azonban szerencsére nem ez a helyzet, hiszen lehet olyan kereteket teremteni, amelyek minimalizálják az ultraortodox fiatalok és a szekuláris kultúra érintkezését, és az izraeli hadsereg már létre is hozott számos éppen ezt a célt szolgáló egységet.[8] Továbbá, lehetséges a kultúrához való jog védelme érdekében engedélyezni a néhány év jesivában eltöltött év utáni bevonulást, vagy azt, hogy a vallásos katonák szolgálati idejük alatt néhány hónapra visszatérjenek a jesivába tanulni, ahogy ez a nemzeti vallásos társadalom tagjainak esetében gyakran történik.

Elfogadhatjuk érvényes állításnak, hogy az ultraortodoxok Tóra tanulása hozzájárul a nemzeti érdekekhez és a terhek közös viseléséhez, azonban semelyik állam nem engedheti meg, hogy polgárai maguk válasszák meg, hogy milyen téren kívánnak részt vállalni a nemzeti terhekből. Meglehetősen abszurd lenne például elképzelni, hogy a polgárok szabadon válasszák meg, hogy adófizetés helyett milyen formában járulnak hozzá a közjóhoz. És még ha egy hipotetikus államban ez lehetségessé is válna, akkor is minden polgárra és minden területre ki kellene terjeszteni, és nem lehetne ez csak egy adott csoportra, valamint az általa választott területre szűkíteni.

A katonai szolgálat kérdésében egy demokratikus és zsidó állam számára az tűnik megfelelő megoldásnak, legalábbis elméleti szinten, hogy ne felmentse alóla egy adott társadalmi csoport szinte egészét, hanem minél inkább igyekezzen olyan kereteket létrehozni, amelyek biztosítják egyfelől a kultúrához való jog védelmét, másfelől pedig a lehető legszélesebb rétegekre terjesztik ki a terhek közös viselésének kötelességét.

...semelyik állam nem engedheti meg, hogy polgárai maguk válasszák meg, milyen téren kívánnak részt vállalni a nemzeti terhekből

JEGYZETEK

1 Herzl könyve címéről, és az általa felvetett problémákról lásd pl.: Sagi, Avi és Stern, Yedidya (szerk.): *Herzl áz vehájom, Mediná jehudit bimdinát hájehudim* [Herzl egykor és ma, a zsidó állam a zsidók államában], Jeruzsálem, 2008.
2 A legradikálisabban anticionista vallásos erők nem voltak hajlandóak tárgyalni és az egyezményt is elítélték. Az anticionista vallásos irányzatok ideológiájáról lásd a Szombatban megjelent rövid összefoglalómat: Balázs Gábor: „Izrael Állam megítélése a vallásos irányzatokban", *Szombat*, 1998, február. 10-13. o.
3 A jogtörténeti részletekhez lásd: Bark-Erez, Dafna: „Gijusz bachuré hajesivot – bén dilemát hásfitut ledilemát háezráchut" [A jesiva tanulók besorozása – az ítélethozatali és az állampolgársági dilemma], *Mechkáré mispát* 22, 2006, 227-267.
4 A továbbiakban írásom végéig e két szerző írásának gondolatmenetét követem: Statman Dani és Gideon Sapir: Dát umdiná biszráél, [Vallás és állam Izraelben], Tel Aviv, 2014, 255-265.
5 Az ultraortodoxia bírálói szerint nem kevés cinizmus szükséges ahhoz, hogy azok az ultraortodox vezetők, hivatkoznak a lelkiismereti szabadságra az állami hatóságokkal folytatott tárgyalásaik során, akik számára a lelkiismereti szabadság semmilyen meggyőző erővel nem bír, amikor a saját közösségükön belül tárgyalnak a kisebbségi véleményt képviselőkkel (például azokkal az ultraortodoxokkal, akik be akarnak vonulni a hadseregbe). Ez azonban egyáltalán nem számít egyedi esetnek, hiszen a modern politikai és erkölcsi értékvilág nagy részét elutasító ultraortodoxok érdekérvényesítő céllal máskor is használnak olyan érveket, amelyek idegenek a saját világuktól, például a jeruzsálemi LMBTQ felvonulás elleni tiltakozásukkor nem vallási parancsolatokra hivatkoztak, hanem „közösségük tagjai érzéseinek megbántására".
6 Lásd: Cohen Jechezkiel: *Gijusz khalacha*, Jeruzsálem, 1993, 206.
7 Az izraeli populáris kultúrában is egyre nő az érdeklődés a jesivákba beiratkozott, de ott az idejüket nem a komoly Tóra tanulással töltő tanuló fiatalok jelensége iránt, mint erről az Izraelben nagy sikert aratott *Sábábnyikim* című 2017-ben készült sorozat tanúskodik. (Sábábnyik a jesivák komolytalan tanulóinak gúnyneve.)
8 Az izraeli populáris kultúrában már ennek a témának is külön sorozatot szenteltek, az ultraortodox katonai egységek életét mutatja be a második évadánál tartó *Kipát bárzel* című sorozat.

Széky János

„A VÉGSŐ ROSSZ FÖLÖTTI GYŐZELEM”

A lengyel parlament módosította a Nemzeti Emlékezet Intézetéről szóló törvényt, börtönnel fenyegetve azokat, akik le merik írni, hogy a lengyel állam vagy a lengyel nemzet (vagy nép, *naród*) bűnrészes volt a náci népirtásban. A törvény ostoba, durva és kontraproduktív.

Semmibe veszi a legelemibb szabadságjogot, a szólásszabadságét. De külföldi kritikusainak nem ez volt a fő bajuk vele, hanem olyasmi, ami nincs benne: a zsidók halálát okozó lengyel kollaboráció tagadása *egyáltalán*. A hivatalos Lengyelország, a demokratikus lengyel politikai és szellemi elit sohasem tagadta, hogy a második világháború alatt nem létező, majd 1945-ben szovjet megszállás alá kerülő állam területén voltak pogromok, sem azt, hogy sokan feladták a hatóságoknak a zsidókat ahelyett, hogy saját életüket, sőt a családjukét kockáztatva öt vagy hat éven át mentették és bújtatták volna őket (ez volt az a hely a megszállt Európában, ahol zsidók rejtegetésért az egész családot kivégezték). Nem igaz, hogy „nem hajlandók szembenézni múltjuknak ezzel a sötét oldalával”, de ez egy másik cikk témája volna.

Ami – kerülök minden hatásosabb igét – töprengésre késztetett, az izraeli reakció volt. A törvénymódosítás főként egy megrögzött nyelvi hanyagságra adott ingerült és aránytalan jogi választ. A „lengyel koncentrációs táborok” formula *minden* lengyel számára sértő, ilyenek ugyanis nem voltak, a megszüntetett állam területén német (náci) koncentrációs táborok működtek; csak az előző kormányok – józanul – nem kriminalizálták a sértő hanyagságot. A jellegzetes izraeli reakció azonban az volt, *adding insult to injury,* hogy a nyelvi formula valóságos tényt jelöl, igenis voltak lengyel lágerek. Amíg ez nem lép túl azon a sztereotipizáló, tehát semmilyen

Jair Lapid

ténybeli ellenérvvel hatásosan nem cáfolható előfeltevésen, hogy „a lengyelek” (mint kollektív alany) „javíthatatlan antiszemiták” – *mert* valóban sokan voltak és vannak *köztük* antiszemiták, és mert sokan valóban ellenállással fogadták a holokausztban való egyéni és csoportos, de nem állami vagy nemzeti közreműködés tényeit. De az már nem magyarázható egyetemes kognitív szabályszerűségekkel, ha demokratikus közéleti szereplők indulatosan hazudnak, vagy rágalommal élnek. Akkor már talán jogom van megkérdezni: mi történt Izraellel? A kérdés önmagában nem értékítéletet jelez, a folyamatok érdekelnek.

A *Jerusalem Post* lelkiismeretesnek és méltányosnak ismert parlamenti tudósítónője, Lahav Harkov internetes sztárrá lett azzal az egyszerű gesztussal, hogy a Twitteren tizennégyszer felírta egymás alá: „Polish death camps”. (Többször nem fért ki.) Arra a kérdésre, hogy

2018 – Tüntetés Varsóban a lengyel-ellenesség okán

ezek a haláltáborok mitől lengyelek, azt a választ adta, hogy „mert Lengyelországban vannak". A válasz a lengyel történelem és valóság tökéletes és pökhendi nem ismeretéről tanúskodik.

Egy lépéssel túlment ezen Jair Lapid, a *liberális* pártvezér, Netanjahu nagy ellenlábasa, aki szintén a Twitteren így torkolta le a lengyel nagykövetség kritikus kommentjét: „Én egy holokauszt-túlélő fia vagyok. Nagyanyámat Lengyelországban ölték meg németek és lengyelek. Nincs szükségem maguktól holokauszt-oktatásra. A következményekkel mindennap együtt élünk a kollektív emlékezetünkben. A nagykövetségük azonnal kérjen bocsánatot." A baj ezzel csupán az, hogy Lapidnak is minden valószínűség szerint csak két nagyanyja van. Apai nagyanyját, a híres újságíró-politikus, Tomi Lapid anyját Wallenberg mentette meg Budapesten. Saját édesanyját, Sulamit Lapid írónőt viszont az elérhető források szerint 1934-ben, már a mandátumterületen hozta a világra David Giládi majdani budapesti követ felesége, Lea (Ilona), aki 1974-ben hunyt el. Ki a harmadik?

Mi késztet tehát komoly felnőtt embereket arra, hogy ennyire ne törődjenek az igazsággal? Saját tapasztalatom ebben az ügyben nincs, unokatestvérem beszámolójára hagyatkozom, aki a fiatal Izrael Államban nőtt fel: a holokauszt már a kisgyerekek mindennapjait átjárta történetek, képek formájában. „A lidércnyomással nőttünk fel." Mindez Izrael „romlatlan", hatnapos háború előtti, felhőtlenül idealista, a szovjet támogatású arab fenyegetést a mindennapokban nem érzékelő éveiben volt. Amikor is a lidércnyomás egyszerre határozta meg a nemzeti öntudatot a sérthetetlenség tudatával, a régi-új, igazságos és szabad ország építésének mámorával. A kettős legitimáció, a végső Rossz fölötti győzelem és az ősi földön megvalósítható Jó megélése olyan hallatlan kollektív energiát szabadított fel, amely kevés új nemzetnek adatott meg, talán egyetlen másiknak sem a 20. században. Utólagos perspektívából: ez a rendkívüli energia többet feledtette, hogy a körülmények mennyire véletlenszerű együttállásának köszönhette Izrael Állam egyáltalán a megszületését és életben maradását. Az ingatag amerikai–szovjet egyensúly 1947–48-ban már a végét járta.

1967 megváltoztatta Izrael önérzékelését és nemzetközi helyzetét is. Megint csak az unokatestvérem: „Addig voltak arab barátaim a szomszéd faluból. Többé nem szerettek. Hidegség volt, távolság." De nemcsak az arabok fordultak végképp a zsidók ellen, hanem kitört az is, amit Isabella Ginor és Gideon Remez a szovjet–izraeli háborúnak nevezett tavalyi könyvének már a címében is. Semleges helyzetből Izrael áttolódott a hidegháború (és tényleges, bár proxy háború) nyugati oldalára. A hadikonjunktúra egyszersmind véget vetett a szocialisztikus kísérletnek, Izraelből a nyugati szabvány szerinti fejlett ország lett. Paradox módon ezzel véget ért az olajállamok nyomására Izrael ellen fenntartott bojkott is. „Már a boltokban lehetett kapni a 7UP-ot, amit addig csak a ciprusi tévéreklámokban láthattunk, és nem tudtuk elképzelni, milyen lehet."

A rákövetkező évtizedekben az erkölcsi többletenergiát felválthatta volna a gazdasági és hadászati sikertörténetből eredő büszkeség, ami logikus is lett volna, mert a bibliai legitimációt nehezen lehet elfogadtatni a nemzetközi jogban, a holokauszt pedig egyre távolodik időben. Szinte már nincs aktív politikus, akinek saját élménye van róla, s egyre több az olyan, aki már csak használja *mások* élményeit. De – innentől csak töprengek – talán azért nem lehetett elszakadni a holokaussztól, mint aktuálpolitikai legitimációs forrástól, mert Izrael helyzete továbbra is sebezhető. Az Egyesült Államok viszonylagos hatalmának folyamatos gyengülésével a sebezhetőség biztosan nem csökken, miközben a térségben ismét megjelent Izrael forró és propagandaháborús ellensége, Oroszország, és a zsidó állam most a saját biztonsága érdekében kénytelen engedményeket tenni annak az országnak és azon állambiztonsági és hírszerzési szolgálat utódszervezeteinek, amely Izraelnek több mint fél évszázadon át oly sokat ártott. Viszont minél vékonyabb aktuálpolitikai szempontból a történelmi legitimációs szál, annál hevesebben kell ragaszkodni hozzá, hogy az érvelésben hozadéka legyen. Akár az igazságon is túl.

A lengyel affér mutatja ennek a taktikának a korlátait. Az izraeli elit publikum – pártállástól függetlenül – az igazságon túllépő, sztereotipizáló történelmi érveléssel vél harcolni a mostani lengyel kormányzat igazságon túllépő, sztereotipizáló történelmi érvelése ellen. Eredmény: a lengyel liberális ellenzék szolidárisabbá válik a tekintélyelvű kormánnyal legalább ebben az egy dologban, miközben Izrael legfőbb támogatója, az amerikai kormány legalább gesztusokban kénytelen elhatárolódni a saját leghűségesebb és legerősebb közép-európai szövetségesétől, Varsótól, vállalván, hogy ezzel Izrael hamis barátjának kedvez – ha egyáltalán barátnak mondható.

A sebezhetőségen nem enyhít.

Vágvölgyi B. András

IZRAEL (70) HAJNALA

Rádióhang: „Figyelem, figyelem! Itt a harcoló Cion hangja! A felszabaduló Cion hangja! A Nemzeti Katonai Szervezet adóállomása valahol Izrael földjén. A Nemzeti Katonai Szervezet hadijelentése. Egységeink tegnap éjjel három helyen felrobbantották a kairói vasútvonalat, hogy megbénítsuk a brit csapatszállításokat. Az akciót teljes sikerrel hajtottuk végre. Harcosaink tegnap az éjszakai órákban behatoltak a kasztinai rendőrség épületébe. Három harcostársukat a brit betolakodók elfogták, egyiket közülük súlyosan megsebesítették. Három zsidó katona áll a közeljövőben a britek vérbírósága elé. Nem kérünk kegyelmet és nem számítunk kegyelemre. A mi szívünkben sincsen irgalom. Akcióinkat megsokszorozzuk. Kísérjétek figyelemmel a harcoló Cion hangját. Titus fiai, takarodjatok megszentelt országunkból."

Kardos G. György:
Avraham Bogatir hét napja

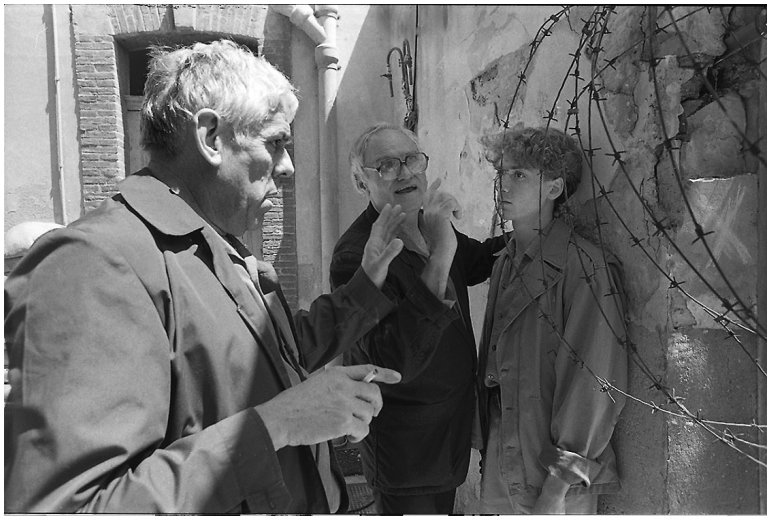

Az olaszliszkai zsinagóga Jancsó Miklós Jelenlét című filmjében

Ha a volt helyes területi döntése az I. Világháborúnak, akkor az a formabontó Balfour-deklaráció volt 1917-ből, amit az akkori brit külügyminiszter Lord Walter Rothschildnak, a brit cionisták vezetőjének küldött[1]. Ami nem volt sem területi, sem döntés; egy szándéknyilatkozat volt csupán az 1882-es kisinyovi pogrom nyomán a cári birodalomból Amerikába kivándorló milliós zsidóság megnyugtatására. Egy háborúval később, a Soá és a Szövetségesek győzelme nem csak aktuálpolitikailag reálissá, de metafizikai szinten szükségszerűvé is tette az etikai parancsot: közel kétezer év bolyongás és száműzetés után azoknak a zsidóknak, akik népként, nemzetként gondoltak, gondolnak magukra, legyen hazájuk a régi helyen. Pont az ütközőponton, a judeokeresztény Nyugat és az iszlám Kelet metszéspontján.

Mely metszéspont az iszlám expanziója idején arabosodott el gyéren, és középkori európaiak hosszú ideig folyamatos nyomás (keresztes háborúk) alatt tartották a régiót. Érdekes arab reakciókat olvasni – például Amin Maloufot –, hogy a már elarabosodott föníciaiak hogyan reagáltak a Szentföldre érkező keresztesekre, milyen volt Nyugat és Kelet azon összecsapása, mely a hellenisztikus antikvitás (Seleukidák) korának elmúltával nem Európában, Poitiers-nál és Ibériában, Szicíliában, hanem a Közel-Keleten zajlott nyolcszáz éve. Majd új erő érkezett, az ottománok. Dél-kelet Európa 150-500 évnyi terjedelemben beszélhet az oszmán törökök uralmáról, s ez az uralom még terjedelmesebb volt a Közel-Keleten. Az 1920-as Sévres-i békével francia (Libanon, Szíria) és angol (Palesztina, Jordánia, Irak) mandátumterületek keletkeztek az első világégés után – ezt a sikeres ifjútörök ellencsapás utáni 1923-as revíziós Lausanne-i béke is békén hagyta -, ahol, Palesztina brit mandátumterületen, Balfour ide, Balfour oda, korlátozták a zsidók bevándorlását. Pedig az orosz forradalom és polgárháború pogromjai erősítették az elsősorban szovjet-orosz, másodsorban más kelet-, és közép-európai, sőt nyugat-európai zsidók bevándorlását; a II. világháború után pedig jött az igazi *Exodus*.

Jancsó Miklós, a magyar film bartókbélája már a hatvanas években elkezdte később háromrészesre növekvő sorozatát, a *Jelenlét*et, ami persze virtuális jelenlétet, emlékek és tárgyak jelenlétét jelentette a hűlt helyen. Olaszliszkai zsinagóga, tört ablakok, romos belső, a hitközségi emberek, kalap, barkó, trapéznadrág. Nem is biztos, hogy szól a kakas. Fáradt gyász, felejtés, felelősség-űzés, finoman lehalkított hang mondja ki körbenézés után a „zsidó" szót. Jancsó etűdfilmjeinek szelleme egyenes utat nyitottak az *egrigio maestro* 1986-os francia filmjéhez, a *L'aube* (*Hajnal*) címűhöz. A máramarosszigeti Elie Wiesel novellájából írt forgatókönyv, dél-franciaországi (La Ciotat) forgatás; ott derült ki, hogy nem tud a Mester Raoul Coutarddal, Godard állandó operatőrével dolgozni, Kende János elment tanácsot adni, de ő a forgatás idejére már le volt kötve egy másik produkcióban, a franciás hangzású Marco Armand néven a rendező fia (Jancsó Nyika) irányította a képfelvételt. A *Hajnal* remek film, hiba, hogy kihagyja a kánon. Ebben szerepet játszik az is, hogy a producer Evelyne July-vel, Serge July *Libération*-főszerkesztő volt feleségével, nem volt konfliktusmentes az együttműködés, nemcsak a rendezőt, de az írót sem fizette ki a producer, a Nobel-békedíjas író keresetére a francia bíróság a negatív megsemmisítésére kötelezte a produkciót, a film tehát szinte nem is létezik (YouTube-on megtalálható), a Berlinalén palesztinbarát ifjak kifütyülték, mint a „jogosulatlan terrorizmus" (Marx József, Jancsó életrajzírójának szava) támogatását. „A zsidó népet és zsidó történelmet is leterítette ez a pisztolylövés – tudniillik amikor Elisha lövése leteríti Dawson századost – amely közel kétezer évig a valóságban is, ha megdobtak kővel, akkor a maga szent tanításait szó szerint véve kenyérrel dobott vissza. Ezt a viselkedést a világ soha nem vette tudomásul, soha nem értékelte, sőt ez a magatartás éppen hogy egyre borzasztóbb és borzasztóbb gyilkosságokra ingerelte. Tehát a szelídség és szeretet »fegyvere« csak olaj a tűzre. A Tóra tanításai akkor szenvedtek világméretű vereséget, amikor a Törvény népe is kénytelen volt feladni azokat az életelveket, amelyekért évezredeken keresztül vállalta a folyamatos vértanúhalált. Ettől borzasztóan szomorú a *Hajnal* története, hogy bebizonyosodik egy ilyen szellemileg kiélezett helyzetben: nem lehet élni ezen a földön a másik kirekesztése, meggyilkolása nélkül."[2]

Jancsó Miklós a Hajnal forgatásán

Tizenéve amerikai hallgatókat tanítottam 56-os témájú filmekre, volt persze *Szegénylegények*, de, mintegy kakukktojásként, vetítettem nekik a *Hajnal*t is. Zongorázható, három oktávnyi volt a különbség, ahogy a magyar történelmi példákhoz viszonyultak, és az értő szem, ahogy az izraelihez. Pedig hosszúsnitt, térszerkezeti koreográfia, és a Mester más külföldi filmjeihez hasonlóan (pl.: a *La pacifista* Monica Vittivel és Pierre Clementivel, a *Vizi privati, publicche virtú*ban a kor szexszimbóluma, Theresa Ann Savoy) ebben a filmben is dúl a *star value*: Christine Boisson, Philippe Léotard, Michael York és a Jancsó által felfedezett remek főszereplő, a párizsi albán Redjep Mitrovitsa. Buchenwaldból Franciaországba került a 18 éves Elisha, találkozik Gaddal, aki az Irgun vagy a Stern harcosa. Géppisztolyos (*tommy gun*) brit katonákkal fociznak hamis szabre-papírral ellátott új olék, fehér kövek, fehér falak között jönnek-mennek a Willis dzsipek, fogolycserére készülnek. Egy halálraítélt társuk ellenértékeként elrabolták John Dawson angol tisztet, de a brit oroszlán nem alkuszik. *An eye for an eye, a tooth for a tooth*. Elfogott társuk halálának van értelme, Dawsonénak nincs, mondják, az ítéletvégrehajtás Elisha feladata. A továbbiakban kitartott feszültség, csillagos ég, erkölcsi törvény, különböző fénytörésekben. („Ölni kell a szabadságért.") A nagy megbeszélés nagyívű jancsói körfahrt. („Az embernek nincs joga ölni. Ha öl, istenné válik.") Jancsó ki is kacsint: olyan nincs, hogy egy rövidnadrágos brit gyarmati katona kezet csókoljon egy nőnek, az amolyan bécsies-pesties kisztihand. „Megpróbáltam gyűlölni. Nem sikerült." Magát öli meg, aki öl. Zene, terror, napfény. Camus-i, nyomasztó napfény. Ebben a filmben viszont visszatérően *Szól a kakas már*. A film éles helyzetet vesz vizsgálódása kandi górcsöve alá: ha az egyik oldal által felszabadítási szervezetnek tartott entitás, mely helyben éppen megtöri az adott területen működő állam erőszakmonopóliumát, mely miatt az adott területen működő állam, esetünkben a Brit Birodalom ezért ezt a csoportot szervezetet terroristának tartja, azt hogyan kell utóbb megítélnünk. Még a nyolcvanas években is volt diplomáciai bonyodalom az Egyesült Királyság és Izrael Állam között, hogy Menahem Begin miniszterelnök akkor most beutazhat-e Angliába, vagy mégsem, hiszen terroristalistán szerepelt a neve egykori Irgun tagsága miatt.

Nem, éppen nem mondhatni, hogy a magyarokat, a pestieket hidegen hagyta volna az állam születése, melyet a Wesselényi utcai Herzl álmodott, Heltai Jenő nagybátyja. A függetlenségi háborút talán szimpátia övezte és szorgos kivándorlás követte, 300,000-es közösség, napilap és rádióműsor. Írók, újságírók, bankárok és politikusok, katonák. Mint a mottóban megidézett Kardos G. György, a pesti Luxor habitüéje. Egyszer Dan Ofry, az *Új Kelet* hajdani főszerkesztője büszkén mutatta nekem vala-

mikor a kilencvenes években saját fotóit 1967 júniusából, mikor katonaként részt vett Jeruzsálem felszabadításában. Tanulságos volt személyesen beszélgetni egykori résztvevővel. 1967 volt az év, mikor Magyarország, mint a szovjet blokk többi országa a faxnizó Ceau escu-féle Románia kivételével megszakította diplomáciai kapcsolatot Izraellel. „Most maradjak itthon, vagy menjek haza" – hangzott az anekdota szerint az akkori budapesti izraeli nagykövet szava, és jól mutatja az akkori skizofréniát; és az az adoma is édes, amikor Péter György tervhivatali vezető sofőrje a hat nap minden reggelén és estéjén boldogan újságolta sofőröltjének, hogy az izraeliek így jártak túl az arabok eszén, meg az izraeliek úgy jártak túl az arabok eszén. Aztán az utolsó reggel egy szó sem. „Mi van Józsikám, hát ma semmi nem történt az arab-izraeli fronton?" – kérdezte Péter. „Á, hagyja csak igazgató elvtárs, most tudtam meg, tegnap este, hogy ezek az izraeliek csak zsidók" – válaszolt Józsikám.

Nálunk nem volt Moczar tábornok és „partizánok", nem történt meg a túlélő zsidóság elűzése, mint Lengyelországban, 1968 márciusában. Utóbbira nem emlékezhetem, mert még kicsi voltam, de emlékszem egy Szwengrub nevű lengyel szociológusnőre, aki akkortájt meglátogatta hasonfoglalkozású apámat, és emlékszem a nagyon szomorú arcára. A kommunista antiszemitizmust később, Ember Judit *Hagyd beszélni a Kutruczot!* c. dokumentumfilmjével/szamizdatvideójával, majd New Yorkban értettem meg a Szabad Európa Rádió magyar adásának bársonybariton-hangú helyi tudósítójától, Kéri Tamástól, akivel jó viszonyt ápoltam ott az idők hajnalán. Ő 1967 következtében hagyta el Budapestet, a Soá után nem volt kedve kivárni egy újabb pogromot, pedig ő is pókerezett Csurkával és sokat lógott a Luxorban Kardos G-vel. Akkoriban benne volt szerinte a lehetőség, épp csak hajszálnyi fuvallat kellett volna hozzá a Kremlből. Mint Varsóban.

1970 táján alakult ki az a különleges viszony, ami kiemelt stratégia partnerré, az Egyesült Királyság mellett speciális fontosságú amerikai szövetségessé tette Izraelt és lehetővé tette a Vaskupolát. Aminek meglett a hátulütője is: minden imperializmus-ellenes terrorizmus (korabeli kommunista szóhasználattal: „nemzeti felszabadító mozgalmak") célpontnak látta Izraelt. Lod, reptér, japán öngyilkos merénylők (1972. május), München, olimpia (1972. szeptember), Entebbe (1976. július), éppen csak példálózó felsorolással. Egyszer pár napot egy mosávban laktam, melyet az entebbei akció résztvevőinek épített a hálás nemzet. Egy völgyben van ez, nem messze a Jeruzsálembe vivő úttól, közel a Szaharov parkhoz, a hegy tetején a Hadassah kórház magaslik, aktuálisan már négy éve feküdt ott kómában Ariel Sharon, s ott vált ismertté számomra Yoni Netanyahu alezredes története, aki az akció egyik parancsnoka és egyetlen izraeli halálos áldozata volt. Az ő öccse a miniszterelnök már jó ideje, e sorok írásának idején épp billeg a széke korrupciósan.

Ma Izraelt sokan nem szeretik a világban, olyanok sem, akik nem antiszemiták; apartheideznek, délafrikáznak, olykor teliszájjal. Van izraeli gőg is, leginkább 1998-ban éreztem ezt, az akkor még nem kiürített Gázában: egy telepen szerettünk volna tapasztalatcserélni, a helyi üzletbarátom szerint nincs az ivritnek olyan szitokszava, amit a telep kapujánál lévő interkomba ne mondtak volna, hogy egy magyar skribler érdeklődik mindennapjaik iránt. Ma viszont egyre több nyugat-európai zsidó alijázik a változó országba. Mihez képest változik Izrael? Ahhoz képest, ahogy megismertem 1989 nyarán, az alapvetően nyugatos, gazdaságilag küzdő, de jól küzdő Izraelt, mely nemsokára más lett és nem csak a kirobbanó informatikai ipar miatt. A demográfiai olló épp szétnyílt volna, mikor nem várt segítség érkezett: a Szovjetunió felbomlása, mely a Kremlből nézve lehetett „korunk legnagyobb geopolitikai katasztrófája" (V.V. Putyin), felőlem nézve viszont a létező legjobb, ami történhetett ebben az életben: lekonyult az erősen expanzionista, világhatalmi allűrökkel teljes orosz birodalmi gondolat, legalábbis egy időre, tíz-tizenöt évre, míg az emlegetett birodalmi gondolat nem öltött új testet az emlegetett Putyin megerősödésével. *Let my people go* – ez volt a történelmi pillanat, mikor megtörténhetett. Ám, megítélésem szerint egy kis darab Szovjetunió is érkezett velük. Nem Nathan Sharanskyra gondolok persze – hajdan Anatolij Scsaranszkij, a Szabad Európán gyakran hírértékű szovjet refjúznyik –, hanem a *gun culture*-ben nevelkedett sokszor amerikai telepesek mellé felsorakozó oroszokra; vajon létezik-e egy csekista Vadnyugat a telepeken? A tömegalija miként változtatta meg Izrael néplelkét, 1,5 millió orosz olé jelenléte a kis országban milyen változások indikátora? Miként változott Izrael hősöm, Jichak Rabin halála után? Fontos kérdések ezek. A világszintű jobbratolódás, valamint az amerikai és európai liberális zsidóság mérséklődő szimpátiája; az Izrael iránt lobogóbb szeretetet és feltétlenebb támogatást nyújtó karizmatikus keresztények, *TV preacher*ek és *radio host*ok világa öleli keblére az országot. Egy baloldalinak alakult ország útja a korrupt jobboldalra, Bibi Netanyahu haverkodása detektálható az antiszemitizmussal érintkező európai jobberekkel, Orbántól Putyinig. Jó ez így? Nem vagyok benne biztos.

Az ország megvédése az elsődleges cél. De jó-e minden módszer? Elég csak Samuel Maoz vagy Ari Folman filmjeire figyelmezni. Viszont az IDF (Cahal) az egyetlen hadsereg a világon, amelyiknek van etikai szakértője a vezérkar mellett, úgyis mint kétezer év szelídség és szeretet megmaradó befolyása. Akik a zsidóságot nemzetnek fogják fel, azok most, hetven év elteltével is örömünnepet tartanak. Akik vallásilag vagy kulturálisan, azok vagy igen, vagy nem. Viszont örömünnepet tart minden, hangsúlyozom: minden jóérzésű ember, mert majd kétezer éves álom válhatott valóra. És hetven év után, egy új háború küszöbén, mely az eddigi legerősebb ellenféllel vívandó, Iránnal, mit lehet tenni: „a szelídség és szeretet »fegyvere«" mellé a valódiban is szárazon tartani a puskaport.

„– Hol van a fegyver?
– Nyugodj meg."[3]

JEGYZETEK

1 „His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country." (részlet, 1917.11.02.)
2 Marx József (*Jancsó Miklós két és több élete*. Vince kiadó, Budapest, 2000.) idézi Kőbányai Jánost (*Magyar siratófal*. Szépirodalmi-Tevan, Budapest, 1990.) aki Jancsót idézi.
3 Kardos G. György *op. cit.*

„EGY HOLOKAUSZT TÚLÉLŐ NEM MONDHATJA, HOGY NEM ZSIDÓ”

Vajda Mihály filozófussal beszélget Várnai Pál

A filozófusok régóta nem tartoznak a hatalom kegyeltjei közé. Aláírnak, tiltakoznak, gondolkodnak, kényelmetlen kérdéseket tesznek fel, netán Platónt fordítják magyarról magyarra. *A Szög a zsákból* című önéletrajzi könyvében visszatekint gyerekkorára, a vészkorszak idejére, szerencsés túlélésére. Mivel a filozófus Vajdával nálam avatottabbak foglalkoznak, én most inkább életéről, zsidóságáról szeretném kérdezni.

Idézettel kezdem: „Ha nem lettek volna zsidótörvények, meg a háború, nem is tudnám, hogy zsidó vagyok.” Azért csak rájött volna, nem? Hiszen, ahogy írja, gondolkodásában, iróniájában, a humorában mégis különbözik másoktól.

Ezt egy csipetnyi sóval kell érteni. Persze, hogy tudnám, hogy zsidó vagyok. Már hatéves koromban zsidó hittanra jártam abban az evangélikus iskolában, ahova beírattak. Persze vallási szempontból a zsidóságom nem jelentett számomra sokat, mint ahogy ma sem jelent. Semmilyen vallás nem hatott rám. A zsidó kultúrát is csak nagyon lassan sajátítottam el. Mégis igaz, egész magatartásomban, habitusomban, kapcsolatrendszeremben nagyon sok a zsidó elem. Nem tudom azt sem, hogy mindezt összefüggésbe kell-e hozni a holokauszttal. Egyet tudok: egy holokauszt túlélő nem mondhatja, hogy nem zsidó. Nem csak nekem, hanem a gyerekeimnek, unokáimnak is köze lesz a zsidósághoz, mert ők is érzik a holokauszt súlyát.

Említi, hogy nem emlékszik gyerekkorára, ’44 előtti életére, a holokauszt elfújta emlékeit. „Csak az utóbbi években eszméltem rá arra, hogy a Soá, a vészkorszak volt az a sorsesemény, amely egész életemet, egész gondolkodásomat meghatározta,” Más helyen „mégis zsidónak” mondja magát. Nagyon kíváncsi lennék arra, hogy a családja miért keresztelkedett ki a háború után?

Nem tudom. Mert hülyék voltak. Még ’44 nyarán is szaladgáltak zsidók a különböző egyházakhoz, hogy kereszteljék meg őket. Mivel én evangélikus iskolába jártam, a szüleim az evangélikus egyházhoz mentek. Rendben van, mondták ott, de ehhez meg kell tanulni a katekizmust. Ennek a tanulásnak a nyilas hatalomátvétel vetett véget. Szüleim még ’45 januárjában sem voltak megkeresztelve. S hogy miért nem akartak még a felszabadulás után is megkeresztelkedni? Talán azért, nehogy azt gondolják az emberek, vagy ők maguk, hogy csak az életmentésért akartak kereszténnyé válni. Talán nem fogták fel, még a nyáron sem, hogy nem a vallásról, hanem a fajról van szó.

Azt is írja, hogy igazán a német bevonulás után, illetve a soron következő tíz hónap alatt vált felnőtté. Volt egy vita édesanyja és nagynénje között. Nagynénje ugyanis le akarta vinni vidékre, mondván, hogy ott biztonságosabb.

Az anyám és nagynéném közötti vita végét már hallottam. Anyám azt mondta, hogy neki fogalma nincs, hol lesz jobb a zsidóknak, de nem engedi a családot szétszakítani. Neki lett igaza, mert dombóvári négy rokonomból hármat megöltek Auschwitzban. Csak most úgy beszélünk erről, mintha '45-46-ban reflektáltan viszonyultunk volna a holokauszthoz. Ez nem így van. Se a zsidók, se a nem zsidók nem gondolkodtak erről, hanem igyekeztek tudat alá söpörni az egészet. Kivételek vannak persze, mondjuk, a kunmadarasi pogrom résztvevői.

Szóba került a kivándorlás is.

Én csak következtetek erre szüleim habitusából. Ha anyám végiggondolta volna a dolgokat, bizonyára el akart volna innen menni, míg apámnak ez eszébe sem juthatott. Ő jó állampolgár volt, aki úgy gondolkodott: lehet, hogy bennünket nem szeretnek itt, de ez egy civilizált ország, itt semmi bajunk nem történhet.

„Nagyon mélyen belém véső dött, hogy nem vagyok ember, hogy a közönséges emberek közül kitaszított vagyok, hogy nem rendelkezem emberi méltósággal." Ezt megértette kilenc éves korban?

Kilenc éves koromban ezt így persze nem tudtam volna megfogalmazni. De éreztem, nem vagyok olyan, mint a többiek. Hogy sárga csillagot kellett hordanom, hogy csak egy szobát tarthattunk meg a lakásunkból, hogy kijárási tilalom van, de csak számunkra, hogy nekünk más élelmiszerjegyeink vannak. Később pedig már azt is megértettem, hogy bármikor a Dunába lőhetnek. Nem mondhatom persze, hogy fel is tudtam fogni ezt a megaláztatást, de a kiszolgáltatottságot bizonyosan. Egy gyerek észreveszi, ha másképpen bánnak vele, mint másokkal, ettől aztán másmilyen ember is lesz.

Radnótitól való az idézet: „Zsidó volt Heine? Ejnye, ejnye".Ön pedig Heinét idézi: „Könnyű lenne elmenekülni, ha az ember nem hordaná a hátán a hazáját" A másik pedig „a Soha le nem mosható zsidóság".

Itt két különböző dologról van szó. Heine hazája Németország volt, egyértelműen német költőnek vallotta magát, ami számára alapvető volt. A zsidóságát mégse tudta magáról lemosni. Amikor már Franciaországban élt, nem érezte magát, zsidóként megkülönböztetve, ugyanis a francia forradalom eltörölte a vallási megkülönböztetést. Itt van egy másik fontos kérdés is. Hivatalosan a zsidók a legtöbb modern államban másokkal egyenjogúak. De miért van az, hogy a zsidók általában felismerik egymást? Egyértelmű, hogy egy zsidó magatartásmódja egy másik zsidó számára ismerős. Nem a kinézetről van szó.

Ez a parasztzsidóknál is evidens? Vagy netán az angol zsidók esetében?

Nem. Az, amiről mi zsidók, felismerjük egymást, az nem a fajtának a tulajdonsága, hanem egy meghatározott környezetben élő zsidóké. A kelet-európai városi zsidót ismerjük fel egymásban. A New York-i zsidók többségében is, akik valahonnan innen származnak. Egy paraszti vagy egy angol zsidót soha nem ismerünk fel. A kelet-európai származékot, bárhol is él, igen.

Könyvében felveti, hogy milyen lehetőségeik voltak a zsidó fiataloknak a háború után. Nem tartja meglepőnek, hogy a kommunista vagy a szociáldemokrata pártok irányában orientálódtak, mert biztonságot, másokkal egyenlő lehetőségeket ígértek nekik? Később aztán sokan kiábrándultak.

Ez részben igaz. A legtöbb túlélőnek fogalma sem lehetett arról, hogy mi várhat rá. Az idősebb, elsősorban baloldali értelmiségi zsidók egy része hallott ugyan a szovjet perekről, de azon az álláspon ton voltak, amiről Nádas Péter is ír a felmenőivel kapcsolatban *Világló részletek* című könyvében, hogy mégis csak az oroszok-

nak köszönhetik az életüket, s ezért hálásaknak kell lenniük.

A holokauszt mellett, mint mindnyájunknak, '56 volt a másik, életének meghatározó eseménye. Pár napig részt vett a Nemzetőrségben, lelkesen támogatta a forradalmat.

Idéztem egy hosszú részt a barátnőmtől, aki szemtanúja volt a zsidózásnak s már október 23-án arra a következtetésre jutott, hogy ehhez a mozgalomhoz, amely most kibontakozni látszik, neki semmi köze nincs. Én ezt nem éreztem, nem is így gondoltam. Tudtam persze, hogy felszínre kerültek olyan érzemények is, mint az antiszemitizmus. Annál is inkább, mert '49 és '56 között ez a téma tabu volt. Azt gondoltam, próbáljuk ezt végiggondolni, próbáljunk ezzel szembenézni, és gondolkodni azon, mit lehet vele kezdeni. Ugyanakkor számomra '56 mindvégig egy teljesen jogosult, pozitív eseménysor volt. Budapestről beszélek persze. A vidékről csak annyit tudtam, hogy a falusiak küldték fel az élelmet a harcolóknak.

Ami a Köztársaság téren történt, az viszont egyáltalán nem tetszett. Akkortájt mégis azt gondoltuk, hogy egy forradalom mindig felhozza a szennyet, a borzalmat is, és ezt tudomásul kell vennünk. Ma már azon az álláspontonvagyok, hogy ezek a megvadult akciók nagyon is problematikusak. Ha a forradalmat kell definiálnom, nem az ilyen véres akciókra gondolok, hanem Hannah Arendt nyomán magam is úgy definiálnám, hogy a forradalom egy olyan eseménysor, melynek következtében több lesz a szabadság. A radikális akciók pedig beszűkítik a szabadság terét.

A zsidók belekényszerülnek abba, hogy okosak legyenek, talán, mert sehol sincsenek egészen otthon. De erre büszkének lenni sincs okunk

Ha jól emlékszem, a könyvében arról is ír, hogy középiskolás korában, az osztályában valami olyat mondtak, hogy maguk olyan eszesek, okosak. Az ilyen megjegyzés nem egyértelmű. Hogy ezt milyen éllel mondták, nem tudhatom. Gyakran eszembe jut Sartre mondása, hogy az antiszemiták elismerik, hogy a zsidók okosak, de ettől még jobban utálják őket.

Az osztályon belül nem voltak konfliktusok, de létezett egy három főből álló kis csoport, amelyet az osztály többsége „okosoknak" nevezett. Jóval a rendszerváltás után, egy osztálytalálkozón kibújt a szög a zsákból, és egyik diáktársunk azt mondta: persze tudtuk, de nem mondhattuk, hogy ti zsidók vagytok, akiknek annyi eszük van. Hogy ezt hogyan kell értelmezni? Felemás dolog volt. Mondtam neki, hogy én fel tudnám sorolni azokat is, akiket ti nem tekintettetek zsidóknak. Észre se vettétek őket. Én persze tudtam, hogy zsidók, de nem barátkoztam velük, mert olyan hülyék voltak. Ahogy a zsidók mondják, ha egy zsidó buta, akkor nagyon buta.

Ez a kérdés bizonyára a kevéssé polgárosodott társadalmakban feltűnőbb.

Ez rettenetesen fontos. A zsidók többsége városokban élt, polgári foglalkozásokat űzött.

Karády Viktor kimutatta, hogy a 20. század elején – a közösség arányához mérten – tízszer (!) annyi zsidó fiú tett érettségit, mint nem zsidó.

A zsidók belekényszerülnek abba, hogy okosak legyenek, talán, mert sehol sincsenek egészen otthon. De erre büszkének lenni sincs okunk. Nemrég megróttak a jobbágymentalitás kifejezésemért. Ezt nem úgy értettem, hogy ezek az emberek hülyék, hanem hogy évszázadokon át nagyrészük semmibe nem szólhatott bele, mindig azt tette, amit parancsoltak neki, és tudta, ha ellentmond, ha kérdezni mer, annak súlyos büntetés lesz a következménye. Majd jött a szocializmus, amelyben, ahelyett, hogy felszabadították volna a parasztságot, belekényszerítették őket olyan helyzetekbe, ahol megint utasításokat kellett követniük.

Viszont sok szegény parasztgyerek előtt megnyílt az a lehetőség, hogy középiskolába, sőt, egyetemre járhattak és ezért hálásak is voltak. Nekem is volt néhány ilyen évfolyamtársam.

Nem vitatom, csak, nálunk ezt a kommunisták csinálták, míg nyugaton a polgári társadalom.

Werner Cahnman egy tanulmányában kifejti, hogy a zsidók mindig inkább az államhoz és nem a nemzethez kötődtek, és inkább az állam, semmint a nemzet, volt képes megvédeni őket. Megmagyarázná ezt?

Cahnman alapélménye, a miénkhez hasonlóan a holokauszt volt. Cahnman Münchenben élt jogászként és egészen 1939-ig ő képviselte a müncheni zsidóságot. Szülei eltérő társadalmi helyzeténél fogva világosan látta a különböző típusú német zsidók helyzetét. Ő úgy tekintett a zsidóságra, mint amely igazán nem tudott beilleszkedni a német társadalomba és a politikai elit függvénye volt. A zsidóság pénzelte az elitet, az elit pedig megvédte a zsidókat. Mihelyt ez az elit nem volt képes többé megvédeni őket, a zsidók ki voltak szolgáltatva azoknak, akik eddig se szerették őket, de most már nem volt, aki védje őket.

Befejezésül kérném, hogy, mint a német társadalom jó ismerője, szóljon pár szót a német múlt feldolgozásról. Sokan elutasítják például Heideggert, a század egyik legjelentősebb filozófusát. Náci kollaborálása miatt filozófusi nagyságát is kétségbe vonják. Én ezzel nem értek egyet. Szerintem el kell tudni vonatkoztatni a művet az embertől. Különben hány tudósról, művészről kellene lemondanunk? Ne szeressem Páger vagy Muráti filmszerepeit, mert kollaboráltak a nácikkal?

A németek nem tudnak mit kezdeni a saját múltjukkal. Tulajdonképpen a javukra írom, hogy úgy dolgozták fel a saját múltjukat, hogy megtagadták azt. Az újabb generációk hallani sem akarnak arról, hogyan vált Németország 1933 után fokozatosan nemzeti szocialistává. Mindenkit, aki a régi Németországhoz tartozik, igyekeznek kitörölni a német kultúrából. Heideggert a régi németség képviselőjének tekintik, s jól jön nekik, hogy bizony tényleg náci volt s így nyilván nem lehetett nagy filozófus.

LEMONDOTT AZ ORSZÁGOS FŐRABBI

Dr. Frölich Róbert országos főrabbi lemondott posztjáról. Nézetkülönbségek érezhetők a főrabbi lemondó- és a Mazsihisz válasznyilatkozatából. A háttérben a Rabbiképző – Zsidó Egyetem rektor-utódlása körüli viták is felsejlenek.

„Országos főrabbiként, éppúgy, mint az elmúlt majd' harminc esztendő rabbinikus pályája során a neológ vallásos zsidóságot képviseltem" – fogalmaz Frölich.

„Nem csupán a rituálé vagy a gyakorlat szintjén, de a neológ szellemiség, a zsidó morál és erkölcs hirdetésével és megélésével. Ezért sem érhetett célba az évekkel ezelőtt ellenem indított nemtelen támadás. Az elmúlt esztendőkben a MAZSIHISZ olyan irányba mozdult el, nem kis mértékben a világi vezetés tudtával, támogatásával, amely egyre távolabb kerül mindattól, amit képviseltem és képviselni szándékozom a jövőben is. Olyan eszközök kerültek bevetésre, melyekkel már nem tudok, és nem is akarok közösséget vállalni. Amennyiben ez az út és ezek a módszerek a MAZSIHISZ jövője, úgy abban én nem kívánok felelős poszton lévő passzív szemlélője vagy aktív gátja lenni, ezért az Országos Főrabbi posztról a mai nappal lemondtam." – zárul az április 11-én kelt nyilatkozat.

*

„A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSIHISZ) Közgyűlése nemrégiben meghatározó többséggel erősítette meg a Szövetség új stratégiáját, amely a változó világra nyitott, sokszínű magyar zsidó közösség építését célozza meg" – fogalmaz a Mazsihisz válasznyilatkozata.

„A Szövetség legfőbb döntéshozó testületének határozatát mindenkinek, de különösen a választott tisztségviselőknek tudomásul kell venni. Valljuk, hogy a több mint 150 éves múltra visszatekintő magyar neológ mozgalom számára a hagyományok továbbvitele mellett az állandó megújulás az egyik legfőbb erénye, ezen az úton, a megújulás és a befogadás útján kell továbbra is haladni.

A MAZSIHISZ világi vezetése sajnálattal vette kézhez dr. Frölich Róbertnek az országos főrabbi pozíciójáról lemondó nyilatkozatát, mert úgy ítéli meg, hogy ezzel a sokszínű zsidóságot éri veszteség.

Magyarország emblematikus zsinagógájának, a Dohány utcai zsinagógának főrabbijaként dr. Frölich Róbert főrabbi továbbra is a zsidó közösségért fog dolgozni."

*

Frölich Róbert a Szombat kérdésére úgy fogalmazott, hogy lemondásának „nincs köze se aktuálpolitikához, se

bármelyik rabbikollégájához", kizárólag a Mazsihisz belső folyamataihoz, melyről azonban többet nem mondott.

A viták azonban, úgy tudjuk, több ügy körül zajlanak a Mazsihiszen belül. A szervezet rabbikarában és világi vezetésében többen nyitottabb, megengedőbb szellemiségű közösséget képzelnek el, míg vannak, akik ragaszkodnának a neológia konzervatívabb felfogásához.

Az utóbbi időben egy sajtópolémiára is sor került Frölich és Finái Gábor rabbi között, mely után egy nyilvános beszélgetés keretében is folytatták eszmecseréjüket, továbbá két másik, aktuális ügy is a nézetkülönbségek középpontjába került.

Az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem rektori utódlása körül zajlottak viták az utóbbi hónapokban.

A pályázat egy korábbi fordulójában, az egyik pályázatban Frölich maga is érintett volt. A pályázat második fordulójában azonban a minap Vajda Károly irodalomtörténészt, hermeneutát, vallásfilozófust, egyetemi oktatót nevezték ki az intézmény élére, bár bizonyos időbeli megkötésekkel. Vajda személyének érdekessége, hogy először állhat az intézmény élén nem rabbivégzettségű tudós.

Egy másik Mazsihiszen belüli vita szintén a liberálisabb/konzervatívabb felfogás vitájához kapcsolódik. Radvánszki Péter rabbit, a londoni progresszív Leo Baeck College rabbiképzőjének végzettjét, a Páva utcai zsinagóga szellemi vezetőjét kívánták posztjáról elmozdítani és más munkakört ajánlani számára a Mazsihiszen belül.

A vele szemben felhozott kritika rabbinikus tevékenységének, a Mazsihisz rabbikara szempontjából túl progresszív/reform irányba hajlása volt, ezért indult ellene eljárás. Radvánszki funkciójában való megtartása mellett azonban szintén többen kiálltak, széles körű aláírásgyűjtés is indult mellette.

Valamennyi vita szellemi hátterében egy alapvető dilemma húzódik: hogyan lehet modernizálni, nyitottabbá tenni a Mazsihiszt, mely a szervezet vérfrissítését, utánpótlását és tömegbázisát erősítheti, és hogyan lehet egyszersmind megőrizni a hagyományosabb zsidóságfelfogást. Mennyi lehetséges az egyikből és mi marad a másikból, vagy éppen fordítva: mi marad a hagyományos zsidóságból, ha nem alkalmazkodik a korhoz, amelyben él.

Szombat szerkesztősége

ÚJ REKTOR A RABBIKÉPZŐ – ZSIDÓ EGYETEMEN

A nyugdíjba vonuló Schőner Alfréd helyére Vajda Károly lép az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR-ZSE) élén, aki eddig a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának docense, a német szak szakfelelőse volt. Személyében első alkalommal áll nem rabbi végzettségű vezető az intézmény élén.

Vajda kutatási területe a modern német irodalom története, kortárs német irodalom és irodalomelmélet. A Wikipedia szerint „Tudományos érdeklődésének homlokterében a hermeneutika áll" továbbá „Intenzíven kutatja a neológ zsidóság tudomány-, kultúra- és vallástörténetét is."

Vajda Károlyt egy eredménytelen első forduló után másodszor meghirdetett pályázat nyomán nevezte ki rektorrá a Mazsihisz vezetése. (Az OR-ZSE Egyetemi Tanácsa csak véleményezte a pályázók anyagait.)

*

A hónapokkal ezelőtt zajlott első forduló során két pályázat érkezett a rektori tisztségre. Róna Tamás, Kecskemét és az alföldi régió rabbija, valamint egy team nyújtott be pályázatot: ebben Háberman Zoltán, az OR-ZSE

szociális munkás képző tanszékének vezetője, az ELTE docense volt a rektorjelölt, akinek vezetése alatt az intézmény egy rabbinikus és egy bölcsészettudományi intézetre vált volna szét. Előbbinek vezetője lett volna Frölich Róbert, a Dohány utcai zsinagóga főrabbija, a minap lemondott országos főrabbi; utóbbit pedig Gábor György, az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, az OR-ZSE egyetemi tanára vezette volna. (Frölich váratlan lemondása az OR-ZSE új rektoráról való hivatalos döntés másnapján történt.)

Gábor György elmondása szerint a pályázatokat az egyetem tanácsa nem küldte tovább az ügyben döntést hozó Mazsihisz vezetésének, mert Heisler András Mazsihisz elnök előzetesen formai kifogást emelt: egyik pályázó (értsd: se Háberman, se Róna) nem habilitált egyetemi tanár. Ilyen titulussal a csak a rektorhelyettesi tisztre pályázó Gábor György rendelkezett. Vele szemben azonban informális kifogásként merült fel éles kormányellenes publicisztikai tevékenysége – a rektornak ugyanis együtt kell működnie a kormány illetékes szerveivel. Frölich Róberttel szemben konzervatív vallási beállítottsága volt az ellenérv – ami a „Világra nyitott zsidóság" jelszóval nem volt kompatibilis.

Így az első forduló érvénytelen maradt.

A hiányzó egyetemi tanári titulus a második alkalommal már nem jelentett akadályt: Vajda Károly tájékoztatása szerint ugyanis ő a habilitált doktor (két konkurense nem az), így tanári kinevezés folyamata néhány hónapon belül jó eséllyel lezárul.

*

Vajdának e második pályázati körben két vetélytársa volt: az első körben is pályázó Róna Tamás rabbi, valamint – érdekes módon – Surányi András filmrendező, aki korábban a vallásos zsidóság köreiben nemigen mutatkozott. Az újabb fordulóban az OR-ZSE szenátusa 6:5 arányban Róna mellett szavazott. A szavazáson jelen voltak a Mazsihisz vezetői (akik a hírek szerint inkább Vajda Károlyt pártolták). Gábor György ezt lapunknak kifogásolta, mondván, hogy az egyetem és szenátusa független intézmény, a döntéshozatalt senki nem befolyásolhatja. Forma szerint ugyan a rektor hívta meg a fenntartókat a tanács ülésére, ám ezt egyesek mégis nyomásgyakorlásnak érezték. A tanács ennek ellenére Róna Tamás felé hajlott – ám a végső döntést a Mazsihisz vezetése hozta meg, Vajda mellett határozva, az egyetemi tanács javaslata ellenében. (Surányi András nem kapott szavazatot.)

Róna Tamás mellett szólt, hogy ő maga több mint tíz éve tanít az intézetben, melynek élén majd 150 éves története során eddig csak rabbik álltak. Rónának a Rabbiképző Évkönyveiben jelentek meg írásai, valamint szerkesztett egy kötetet a magyar zsidóság történetéről, melyben saját írása is napvilágot látott.

Vajda Károly tudományos munkássága ennél jóval gazdagabb. Az MTA honlapján elérhető, 66 tételből álló publikációs listáján – a cím alapján ítélve – mintegy tucatnyi közlemény érint valami módon zsidó témát. (Ugyanitt Róna Tamás írásaira is rá lehet keresni.)

Az a tény, hogy Vajda kutatásainak a zsidóság csak egy részét képezi, nem feltétlenül akadály, elég ha Goldziher Ignácra gondolunk, akinek tudományos munkássága középpontjában az iszlám civilizáció kutatása állt.

*

Az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem válságos időszakot él át, amely azonban nem váratlanul köszöntött az intézményre: évek óta lehetett előre látni, hogy elöregszik a tanári kar, az sem volt titok, hogy a hetvenedik évéhez közeledő Schőner Alfréd rektor nyugdíjba készül. Az utánpótlásról azonban nem sikerült gondoskodni. A szóba jöhető fiatalabb (most negyvenes éveiben járó) rabbinemzedék nem folytat számottevő tudományos tevékenységet. A fiatalabb rabbik jó közösségszervezőként, gyülekezetük kedvelt vezetőjeként működnek, többnek az OR-ZSÉ-n szerzett PhD-je is van, de nem a tudományos kutatás áll érdeklődésük homlokterében, így – Róna Tamás kivételével – nem is aspiráltak a rektori tisztségre.

Így most megtörik egy régi hagyomány, kívülről kell vezetőről gondoskodni. A jelen helyzetben ez nem feltétlenül hátrány, mert az elmúlt két évtizedben a rabbiképző egyetemmé bővült, és ahhoz, hogy ez az elnevezés valódi tartalommal telítődjön, és az időről időre lezajló akkreditáció (az egyetemi rang állami megerősítése) ne csak a minősítők jóindulatán múljon, a Mazsihisznek gondoskodnia kell a rátermett vezetésről.

A rektori állást állítólag a nemzetközi zsidó sajtóban is meghirdették, de külföldön sem sikerült rabbivizsgával és tudományos háttérrel is rendelkező jelentkezőt találni. Ugyancsak nem akadt vállalkozó az ELTE Hebraisztika Tanszékének végzettjei, az egykori Komoróczy-tanítványok közül, akik pedig tudományos hátterüket tekintve nagyon is alkalmasak lennének erre a tisztségre. A Komoróczy-tanítványokat azonban nem lehet túl gyakran látni az intézmény oktatói között, másrészt, hiába a megfelelő tudományos háttér, nők például egyelőre nem jöhetnek szóba az OR-ZSE rektori posztján (oktatóként igen).

*

A magát unikálisnak tekintő neológia az elmúlt húsz évben nem épített ki stabil kapcsolatokat a zsidó tudományos intézményekkel, vagy amelyeket mégis kiépített, azok nem bizonyultak tartósnak. A politikailag viszonylag jelentős súlyú magyar zsidóság képviselve van a nemzetközi zsidó szervezetekben, de halachikus tekintet-

ben a neológia nem kapcsolódik egyetlen nemzetközi irányzat vérkeringésébe sem, így lassan sorvad. A nyugati konzervatív irányzat (egalitárius közösségek, női rabbik) a neológia számára túl modern, az ortodoxia túl szigorú. Pszichológiai nyelven szólva: a neológiának kötődési problémái vannak.

1989-ig a neológia be volt zárva, ám utána sem tartott lépést a fejlődéssel: a reform és konzervatív irányzatok nyugaton liberális irányba, az ortodox irányzatok javarészt a másik irányba mozogtak – a neológia pedig maradt, ahol volt.

A minap épp a neológia alkalmazásában álló fiatal (londoni reformzsidó rabbiképzőben végzett) rabbit dorgáltak meg keményen, mert közösségében Purimkor egy nő merte felolvasni Eszter (!) könyvét.

Holott – mondják megkérdezett forrásaink – a neológia történetében igenis voltak liberálisabb hagyományok, s egyes körökben a nők aktív szerepe az istentiszteleten nem volt teljesen ismeretlen. A neológia vezető személyiségei – fogalmaz egy anonim kritikus – nem az elmúlt 150, hanem az elmúlt 15 év alapján akarják az irányzat identitását meghatározni.

Az új rektor, aki életrajza szerint a neológia kultúrtörténetének kutatója is, e téren is megpróbálhatja a patthelyzetet feloldani.

Gadó János

„A BEZÁRKÓZÁS LELKÜLETÉTŐL SZABADULNI KELL”

Vajda Károly, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem új rektora válaszolt a Szombat kérdéseire.

Szakmai pályafutása a germanisztikához kötődik. Hebraisztikai tudására egyetemi tanulmányok során vagy autodidakta módon tett szert?

Is-is. Gyerekkorom óta foglalkoztatott a zsidó teológia. Akadémiai mesterem, az akkor még fiatal Kulcsár Szabó Ernő az ELTE általános irodalomtudományi programján belül is teret engedett ehhez: bátorított arra, hogy az irodalmi hermeneutika mellett, annak mintegy specifikus területeként a bibliai exegetika kérdéseivel is foglalkozzam. 2009 szeptemberétől három féléven át rabbiszakos hallgatója voltam az OR-ZSÉ-nek. Schőner Alfrédhez, az egyetem jelenlegi rektorához, ahogy az intézmény más tanáraihoz is, tanítványi viszony fűz. Voltaképpen már gyerekkorom óta, hiszen gimnazistaként az akkori Dohányban dróséinek hallgatója voltam. Meglehetősen mély benyomást tettek rám akkori szentbeszédei. Rektor urat azért említem külön, mert az időközben Németországban rabbivá avatott évfolyamtársamnak, Pollák Arielnek és nekem egy időben meglehetősen sokat jelentettek a neológ szokásokról, felekezettörténetről tartott szemináriumai, valamint a vele folytatott baráti beszélgetések.

Mi motiválta, hogy megpályázza az OR-ZSE rektori tisztségét?

Egyfelől elkötelezett neológ zsidó vagyok, s történetesen épp a Bét Jehuda, tehát az OR-ZSE tanzsinagógájában működő hitközség aktív tagja (gábája). Másfelől olyan irodalmár, akit erősen foglalkoztatnak a zsidó vallásbölcselet kérdései. Ebben a tárgykörben folyamatosan publikálok is, illetve meglehetősen intenzíven foglalkozom a zsidó vallás és az irodalomtudomány interdiszciplináris kérdéseivel. A neológia tudomány- és intézménytörténete is érdeklődésem homlokterében áll már jó ideje. Ezzel kapcsolatosan TÁMOP finanszírozta kutatást is folytattam néhány éve az Andrássy Gyula Német Nyelvű

Egyetem szenior kutatójaként. Az OR-ZSE belső helyzetét tehát hallgatóként is, óraadóként is, független tudósként is meglehetősen behatóan ismerem, ugyanakkor huszonvalahány évre visszatekintő és több ország eltérő felsőoktatási rendszerében szerzett kutatói, oktatói, illetve akkreditációs tapasztalattal rendelkezem. Úgy éreztem, s ebben sokak támogatása erősített meg, hogy az egyetem történetének ezen a pontján ez a fajta komplex tudás a neológ felsőoktatásban komolyan hasznosulhatna.

Miközben tehát állami egyetemeken tanítottam, az OR-ZSE hallgatójaként saját bőrömön éreztem más intézményekkel és diszciplínákkal összehasonlítva tetemesnek mondható elmaradást, ami amúgy más vallástudományi képzést folytató egyetemeken is tapasztalható, tehát korántsem kizárólag az OR-ZSÉ-n érzékelhető jelenségegyüttes. Az utóbbi időben az OR-ZSE Doktori Iskolájának óraadójaként, illetve doktori témavezetőként is tevékenykedem. Így az egykori hallgatói perspektíva az intézmény oktatói szemszögével is bővült. Meglehetősen pontosan látom tehát, hogy hol van szükség korrekcióra, s annak miben kell állnia ahhoz, hogy az OR-ZSE a magyar felsőoktatásnak, ill. a közép-európai felsőoktatási térségnek versenyképes és vonzó intézménye lehessen.

Milyen tervei-víziói vannak arra, hogy az OR-ZSE legyengült intézményét lábra állítsa és bekapcsolja a hazai és nemzetközi tudományos vérkeringésbe?

A teendők világosak. Közel negyven oldalas pályázatomban részletesen, fokról fokra számba is veszem ezeket. Dióhéjban: új szemléletre, új, jól képzett, a magyar vagy a nemzetközi egyetemi világban is bizonyított, fiatal, azaz ötven-hatvan év alatti oktatókra van szükség: pótolnunk, ellensúlyoznunk kell a nyugállományba vonulásokból fakadó tudományos teljesítmény-kiesést, új impulzusokkal, látókörökkel kell gazdagítanunk az egyetem tudományos tevékenységét, szélesítenünk a képzési palettát.

Bővíteni és korszerűsíteni kell a szakstruktúrát. Vonzó, piacképes képzéseket kínálni leendő hallgatóinknak. Javítani kell az egyetemen folyó oktató- és kutatómunka minőségbiztosítását, fönntarthatóvá kell tenni az intézményen belül folyó tudományos utánpótlás-nevelést. El kell mélyíteni az együttműködést a bel- és külföldi társintézményekkel, fölújítani, illetve megerősíteni nemzetközi kapcsolatainkat. Ezt különösen is hangsúlyos feladatnak tekintem. Közös kutatócsoportokat kell alapítanunk és fönntartanunk. Nyomtatott formában és digitálisan is elérhető, többnyelvű, magas minőségbiztosítási faktorú szakfolyóiratot kell indítani.

Le kell bonyolítani az egyetem elmaradt digitalizációját, sürgősen meg kell újítani a mára már bántóan korszerűtlen, sőt voltaképpen olvashatatlan honlapot, mely indokolhatatlan, s a maga végtelen igénytelenségével hamis benyomást kelt az OR-ZSÉ-n folyó munka színvonaláról. A hallgatói önkormányzatiság törvényi működésének intézményi föltételeit maradéktalanul szavatolni kell, ebben a tekintetben „demokratikus", hallgató-barát fordulattal kívánom megkezdeni rektori időszakomat. A fenntartóval együttműködve biztosítani kell az egyetem működésének folyamatos társadalmi el-

lenőrzését („felügyelő bizottmány"), általában is oldani kell a külvilág iránti bizalmatlanságot, a bezárkózás lelkületétől szabadulni szükséges. Ideje nyitni a zsidó közoktatás felé, a hitközségi intézmények és a magas szakmai színvonalon működő Lauder, illetve Scheiber iskolák felé is. Újra el kell indítani az általános és a középiskolai hittan tanárok képzését. El kell mélyíteni az intézmény vidéki hitközségekkel fönntartott kapcsolatát. Szorosabbra és kollegiálisabbá kell tenni a zsidó közgyűjteményekkel fönnálló szakmai együttműködést. Az épület felújítását meg kell kezdeni. Stb.

(jég)

MÉG MOST SEM KÉSŐ

Fizessen elő 2018-ra a Szombatra,
és kedvezménnyel postázzuk Önnek a lapot.
Csekket az info@szombat.org e-mail címen, vagy a 311-6665-ös telefonszámon igényelhet.
Neve és postacíme megjelölésével, legalább 5950 Ft telebankos vagy internetes átutalásával
a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára
közvetlenül is intézheti előfizetését.

Zsidó Kiválóságok Háza

21. SZÁZADI TECHNIKA A RÉGI FÜREDI ZSINAGÓGÁBAN

Az épület belülről

... és kivülről

Balatonfüreden, a zsidó temetőben, a város lakóitól gyakorlatilag elzárva áll a Holokauszt helyi áldozatainak emlékműve. A füredi ek e mellett a parti sétány egyik fájánál róhatják le kegyeletüket a mártírok emléke előtt, a Nobel-díjasok sétányán. Most egy olyan emlékhely nyílt meg, amely a korábbiaknál árnyaltabban, ugyanakkor megkerülhetetlenül szembesít az egykor itt élt zsidók hiányával.

Nem csupán a meggyilkoltak után maradt űr, de az életben maradottak által létrehozott nagy alkotások is emlékeztetnek: mit veszít egy közösség a zsidóság elpusztításával, és mit nyerhet, ha hagyja őket kibontakozni.

Mindez egybeesett egy másik megoldandó problémával: Füreden évtizedek óta kihasználatlanul állt az egykori zsinagóga épülete. A Füreden született Olti Ferenc – aki ma a város egyetlen olyan zsidó polgára, akinek szülei is itt éltek, és aki maga is életvitelszerűen helybeli – megálmodta a zsinagóga épületébe a „Zsidó Kiválóságok Házát", melyben a nagyközönség a zsidóság természettudományok terén nyújtott teljesítményét ismerheti meg.

A városi könyvtár intézményeként működő új kulturális központ március 20-án nyílt meg a nagyközönség előtt, s a tervek szerint a kiállítástól függetlenül is be lehet majd menni az épületbe.

A kiállítás – mely semmiben nem emlékeztet egy hagyományos múzeumra – 130 zsidó tudós,

feltaláló életével és munkásságával ismeretet meg. Ezek között sok Nobel-díjas található és a magyarok (vagy inkább magyar származásúak) is szép számmal képviseltetik magukat.

A felújított régi épület megőrizte eredeti formáját, harmonikus kerttel bővült. A közösségi tér hajdan szakrális voltára egy felújított tóraszekrény emlékeztet. Itt koncertek, előadások, közösségi rendezvények lesznek majd a tervek szerint.

A régi épülethez egy 21. századi építmény csatlakozik, ebben kapott helyet a kiállítás. A technika is ennek megfelelő, a falra felírt szándéknyilatkozat az egyetlen, amely nem elektronikus formában olvasható.

A látogató a belépődíj kifizetése után egy elektronikus kártyát és egy audio készüléket kap, ezzel lép az öt kezdőképernyő egyikéhez, ahol tudományág vagy név alapján választhat ki öt tudományos nagyságot az adatbázisban meglévő 130 közül.

Ezeket a kártyájára rögzítik, ő felmegy vagy felliftezik a felső szintre, és a tizenöt dupla képernyő egyikén megkezdheti az ismerkedést a választott zsidó kiválóságokkal. Az egyik képernyőn a választott tudós alapadatai és a róla szóló információk (élete, munkássága, érdekességek) jelennek meg, magyarul, angolul vagy héberül, a másikon pedig a témához kapcsolódó képanyag. Eközben a szöveg az audio készüléken meg is szólal. Ezen túl gondolkodást serkentő kérdések és egy játék (mozaik, kirakós vagy hasonló) teszi emészthetőbbé az információkat.

A bemutatott személyek névsora Sigmund Freudtól és Albert Einsteintől Mark Zuckerbergig és Sergey Brinig (a Google alapítója) terjed: a kiválasztásnál a tudományos érdem és az ismertség is szempont volt.

Örök pedagógiai dilemma, hogy egy ilyen ismeretterjesztő emlékhelyen mekkora információmennyiség az optimális. Jelenleg a kiválasztásnál egy nem túl nagyra méretezett Wikipedia szócikk terjedelmű szöveg olvasható, míg a részletes bemutatón tudományos igényű információkkal találkozik a látogató. Lévén szó elektronikus tárolóról, bármikor tetszés szerint bővíthető mind részletességében, mind a bemutatott személyek számát illetően. Az egész csupán pénzkérdés.

A projekthez 200 millió forintot az ún. Norvég Alap biztosított pályázat keretében, a fennmaradó összeget a város állta. A projekt velejét jelentő tartalomfejlesztésre (szócikkek írása, fordítása, lektorálása, hangzó anyag elkészítése, stb.) 38 milliót adott a Miniszterelnökség.

Olti – aki a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület elnökségi tagja és számos zsidó kezdeményezés aktivistája – az egész projekt spiritus rectora (hivatalosan: tanácsadója) nem tölt be formális szerepet a város vezetésében. Csupán a zsidó közösségben elfoglalt helye és kapcsolati hálója révén tudta a város vezetését megnyerni újszerű projektje számára. Ebben legfontosabb partnere – mint mondja – a polgármester, Bóka István volt.

Az épület kapujánál a falra kiírt üzenet így szól:

Ha a gonoszság terve sikerül, ezeket a tudósokat is megölték volna, hasonlóan azokhoz a nővéreinkhez és fivéreinkhez, akiket elpusztítottak. Ők azonban megmenekültek, és az Élet szavával válaszoltak a sötétség szavára. Gondolatokból építettek palotát, ez a palota az otthonunk. Nekik is köszönhető, hogy él az emberség és az emberiség."

*

A Zsidó Kiválóságok Háza címe: Balatonfüred, Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 32.

A kiállítás június 1-ig, szerdától vasárnapi 10.00-18.00 között, a nyári szezonban hétfő kivételével minden nap látogatható.

Gadó János

ISTEN VELED, MOJSE!

Dr. Stark András (1948-2017)

Stark Andrással az 1970-es évek végén ismerkedtem meg, Egerben, egy „pszichoterápiás hétvége" nevű rendezvényen. Vacsora után, borozgatás közben a zsidóságunkról kezdtünk beszélgetni. Kiderült, hogy mindketten ún. „másodgenerációsok" vagyunk, azaz merő véletlenségből életben maradt holokauszt-túlélők gyermekei.

Mindketten dunántúliak vagyunk, én 1946-ban Zalaegerszegen, ő 1948-ban Pécsett született. Én négy éves voltam, amikor felköltöztünk Budapestre, és azóta itt élek. András egész életében Pécsett lakott, ott végezte az iskoláit, ott járt egyetemre. Az ő családjában zsidónak lenni teljesen magától értetődő dolog volt, szülei aktívan részt vettek a kis létszámú megmaradt helyi zsidóság közösségi életében. Így András is részesült zsidó nevelésben, mégpedig nem akármilyenben, az akkori pécsi rabbinak, Dr. Schweitzer Józsefnek köszönhetően. Én nem kaptam ilyen nevelést, a zsidóságról és a holokausztról keveset, jóformán semmit se beszéltek otthon, de azért ez a „jóformán semmi" elég volt ahhoz, hogy kamaszkorom egyre inkább érdekelni kezdett a „zsidókérdés", és az, hogy mi történt a magyar zsidósággal 1944-ben. Magyartanárom, a legendás Kovács Endre ösztönzésére elolvastam Bibó István zsidókérdés-tanulmányát, és más, akkoriban még elég nehezen hozzáférhető olvasmányok mellett kezembe került Nyiszli Miklós Mengele boncolóorvosa voltam című könyve is. Tizenhét éves voltam, amikor az érettségi előtti évben, 1963 nyarán lementem szülővárosomba, ahonnan anyámat több száz társával együtt Auschwitzba deportálták. Bár voltaképpen nyaralni küldtek ottani ismerősökhöz, anyám deportált-társának valahogy helyben ragadt családjához, nyűgös és kezelhetetlen kamasz voltam, a meglehetősen ingerszegény kisvárosban eléggé unatkoztam, és hogy valami érdekeset is csináljak, elhatároztam, hogy az egerszegi zsidóság történetét fogom kutatni. Egyetemre készültem, akkor éppen történelem szakra akartam menni, és úgy gondoltam, a középiskolás tanulmányi versenyre a zalaegerszegi gettóról és a deportálásról írhatnék dolgozatot. Ha jó helyezést érek el a versenyen, akár felvételi vizsga nélkül is felvesznek az egyetemre.

Elmentem hát a Zala megyei levéltárba, találtam is egy-két figyelemre méltó iratot, de aztán ebből nem lett semmi, feladtam a projektet. Mindenki lebeszélt a folytatásról, a szüleim, az egerszegi ismerősök, a történelemtanárom. „Nem érdekes, ne bolygassuk, úgyse találsz hozzá elég anyagot. Foglalkozz inkább az ókori Rómával!" – mondták, mivel jó latinista voltam. Így aztán, örök bánatomra, nem lettem történész, de latinista se, ehelyett magyar-pszichológia szakra iratkoztam be az ELTÉ-re 1964-ben. Amúgy ez sem volt éppen rossz választás.

Törékeny zsidó identitásom azonban romokban hevert

mindaddig, amíg 1976-ban egy ösztöndíj keretében el nem jutottam Amerikába. Igazi felszabadulás volt ez az utazás, lelkileg és szellemileg egyaránt. De ért közben

rengeteg frusztráció is. Roppantul bosszantott például, hogy egy izraeli lány, akivel egy New York-i partin akadtam össze, nem akarta elhinni, hogy zsidó vagyok. „Mi az, hogy 'magyar zsidó'? Ilyen állat nincs!" – mondta. Így aztán nagy csalódásomban elkezdtem újra tájékozódni és olvasni, elolvastam például Helen Epstein Children of the Holocaust című, akkoriban megjelent interjúkötetét. Egyik barátom révén kapcsolatba kerültem egy második generációs beszélgető csoporttal. „Megtörni a hallgatást", ez volt a jelszava az akkoriban Amerika-szerte gomba módra szaporodó ilyen csoportoknak, amelyek az én generációm tagjaiból, főként huszonéves lányokból és fiúkból álltak.

Az Andrással való első beszélgetésen megállapítottuk, hogy bár zsidóként nem egyformán szocializálódtunk, legalább a nevünk közös. Őt Starknak hívják, ami, akárhogy is vesszük, azt jelenti, hogy Erős. És van egy további közös nevezőnk is, mindkettőnk kedvenc görög istene, Eros. És persze keressük, kutatjuk titkait annak a szép nőnek, akit Psychének hívnak, miközben kellő tisztelettel bár, de távol tartjuk magunktól Thanatost. Legfőképpen azonban az a közös bennünk, hogy mindketten túlélők gyermekei vagyunk , amolyan "holokauszt-zsidók", és viseljük ennek a sorsnak nyomasztó lelki terheit, szüleink eltitkolt vagy lappangó traumáinak kései utóhatásait. Vajon eljött-e már az ideje annak, itt a vasfüggöny mögött is, a „nem tudhatom" tájékain, hogy megtörjük a hallgatást? Mit tudunk kortársainkról, a nemlétező, bujkáló, hallgató, tabukkal körülbástyázott magyar zsidókról, erről a különös „állatfajról"? Vajon a nagy többség beolvadt-e már a szürke tömegbe, vagy vannak még titkos jelek, amelyek felfedezésre és értelmezésre várnak? Ekkor született meg annak a

másodgenerációs interjúsorozatnak az ötlete,

amelyet ott, azon a bizonyos egri borozáson fundáltunk ki. Az Andrással való első találkozásom tehát igazi sorsesemény volt, amely döntő módon befolyásolta további pályámat. A vele való beszélgetés indított el a zsidó identitás kutatásának útján. A kutatáshoz én adtam a „kemény" szociálpszichológiai elméleteket, ő pedig a saját személyes történetére, önazonosságára vonatkozó reflexióival és pszichoterápiás tapasztalataival járult hozzá. Pszichoterapeutává válásában fiatal egyetemista korától fontos szerepet játszott zsidó identitása. „Egy pszichoterapeuta identitásának gyökerei a magyar zsidó kultúrában" című esszéjében (In: Múzsák a díványon. Pszichoterápia és kultúra. Szerk Füredi János – Buda Béla, Medicina, 2006) így írt: „A zsidó sorsból fakadó kérdés és kihívás az önmeghatározásra kitermelte azt az önreflexiós készséget, amit mintaként nyújthat át a terapeuta, mint a túlélés technikáját... A pszichoterapeutát zsidó identitása fogékonyabbá teszi az egyetemes emberi létélményt jelentő kiszolgáltatottság , megalázottság helyzetének átéléséhez. Ez persze a szükségből erény kovácsolás művészetét is elsajátíttatja velünk."

Találkozásunk idején András már neves pszichoterapeuta volt Pécsett, a Baranya Megyei Mentálhigiénés Központ szakorvosa. Kollégájával, Kézdi Balázs pszichiáterrel együtt alapítója volt 1975-ben – Magyarországon harmadikként– a pécsi SOS telefonos lelki segélyszolgálatnak, amely több mint negyven éve folyamatosan működik. 1979-ben jelent meg a Valóságban András egyik legfontosabb írása, a „Köztetek lettem bolond" című tanulmány, amelyet Bókay Antallal, a fiatal pécsi irodalomtörténésszel együtt írt. Tanulmányuk kibővített változata könyv alakban, Jádi Ferenc pszichiáter közreműködésével, 1982-ben jelent meg a Magvető kiadónál. A nagy vitákat és indulatokat kiváltó, akkor „tabudöntögetőnek" számító könyv azt mutatta meg, József Attila példáján, hogyan működik a társadalomban, és nem csak az akkoriban, a stigmatizáció, a másság, a szabályokat nem tisztelő kreativitás kirekesztése.

András indította el pécsi „karrieremet", ő hozott össze szerzőtársával, Bókay Antallal, aki ekkoriban, a nyolcvanas évek elején a pécsi egyetem megújításának és a Janus Pannonius Egyetem tanárképző kara megalapításának egyik előkészítője volt. 1984-ben az új egyetem félállású oktatója lettem, itt kezdtem művészetpszichológiát és szociálpszichológiát tanítani irodalom-, esztétika- és nyelvszakos hallgatóknak.

Pécs ebben az időben igen progresszív város, fontos kulturális központ volt:

filmszemlék, filmklubok, értelmiségi vitafórumok, irodalmi estek, kiállítások, színházi előadások gazdag kínálatát nyújtotta. Az egyetem – Ormos Mária professzor asszony rektorsága alatt – Magyarország akkor legmodernebb felsőoktatási intézményévé vált, számos új, innovatív szak és program indult, tehetséges diákokkal, s nem utolsó sorban pedig kiváló oktatókkal, akik közül többen voltak olyanok is, akik a fővárosban politikai okokból aligha juthattak volna egyetemi álláshoz. Ebben a szellemi pezsgésben Andrásnak különösen fontos szerepe volt, nyitottsága, sokoldalúsága, szerteágazó kapcsolatai és kiváló szervezőképessége révén is. A pécsi zsidó hitközség tagjaként, majd egyik vezetőjeként sokat tett a helybeli zsidóság történetének és hagyományainak feltárásáért, a magyarországi és az egyetemes zsidó kultúra megismertetéséért.

András fő szenvedélye – a jazz, a színház és az irodalom mellett – gyermekkorától kezdve a mozi volt. Mindent tudott a filmművészet történetéről, mindent,

Pszichoterapeutává válásában, fiatal egyetemista korától fontos szerepet játszott zsidó identitása

amihez csak hozzáfért, megnézett, gyűjtött, elolvasott. Hatalmas videokazetta-, DVD- és CD-lemez-, könyvgyűjtemény maradt utána, számítógépén a letöltött filmek százait tárolta. A film nem csak hobbija, hanem hivatása is volt, szervesen hozzátartozott szűkebb szakmájához, a pszichoterápiához. Terápiás munkájához a film inspiráló forrás volt, közvetítő eszköz, médium, a közös gondolkodás, a kreativitás, az interszubjektivitás és az önismeret potenciális tere. Előadásaival speciális műfajt teremtett, a filmesszét, amelyben teljesen új oldalakról világította meg kedvenc filmjeit, értelmezte és újra-alkotta őket, dialógust kezdeményezve a nézőkkel, szakmabeliekkel és „laikusokkal" egyaránt. Egyik filmesszéjében, amelynek írásos változata az Imágó Budapest 2011/1. számában jelent meg, a fájdalom, a betegség és a kreativitás összefüggéseit vizsgálja

„Ős-barátság" kötött bennünket össze, ahogy a Szombatban írta, a hetvenedik születésnapomra

József Attila és Ingmar Bergman műveiben.

„Érdeklődésem – írja – mindkettőjük élete és művészete pszichiáteri működésem, pszichoterapeuta hivatásom kezdetéig visz vissza. Kettőjüktől többet kaptam és tanultam az emberi kapcsolatok, az érzelmek, az intimitás, vagyis önmagam megértéséhez, mint sok tankönyvből".

András kezdettől jelen volt az egyetemen is, filmklubokat, pszichoterápiás előadásokat tartott. A kilencvenes évek elején Pécsett is elindult a pszichológusképzés, amelyben András mindvégig részt vett. 1997-ben létrejött a pszichológiai doktori iskola, ezen belül az elméleti pszichoanalízis doktori program, amelynek Bókay Antallal együtt alapítója voltam. Andrást arra kértük, hogy a PhD hallgatóknak „Pszichoanalízis és filmművészet" tartson kurzusokat. Erre a kurzusra az elmúlt húsz év során csaknem minden szemeszterben sor került. Pár nappal halála előtt, 2017. december 2-án Pécsett, ahol az általa rendezett zsidó filmnapokon találkoztunk, még arról beszéltünk, hogy februártól ismét meghirdeti kurzusát. Ez a kurzus volt a doktori program, és talán az egész doktori iskola legnépszerűbb, szinte legendás kurzusa. Ezen született meg a pécsi pszichoanalitikus filmkonferenciáknak, „a vászon és a dívány találkozásának" ötlete. Az első konferenciát 2006-ban rendeztük, és azóta is minden második évben megrendezésre került. András volt ezeknek a konferenciáknak a spiritus rectora, tanácsadóként, előadóként, moderátorként egyaránt. Legutóbb, a 2016-os filmkonferencián a Saul fiáról szóló kerekasztal-beszélgetést vezette, a rendező jelenlétében.

A hátrányból előnyt kovácsolni – ez munkánk lényege" – nyilatkozta néhány éve egy interjúban. András pszichoterapeutaként, előadóként és magánemberként egyaránt nagy mestere volt a transzformációnak, az átdolgozásnak és az elvarázslásnak. Zsidóként volt igazi pécsi polgár, és pécsi polgárként volt igazi zsidó. De távol állt tőle a provincializmus, hiszen a várost is el tudta varázsolni: belvárosi lakása, a Művészetek háza, a rendelő, az egyetem és a zsinagóga közötti szűk térben egyedülállóan kreatív műhelyt, tágas kozmopolita teret tudott teremteni. Még az olyan megrögzött budapestiek is, mint én, sokszor jutottunk itt friss levegőhöz. Pécs sokkal szegényebb lett nélküle.

Sok mindent köszönhetek hát Andrásnak, vagyis Mojsénak,

ahogy én hívtam őt, zsidó nevén, ő pedig Ehrenfeldnek nevezett engem, őseim családi nevén. Legfőképpen pedig azt köszönhetem neki, hogy negyven éven át a barátom volt. „Ős-barátság" kötött bennünket össze, ahogy a Szombatban írta, a hetvenedik születésnapomra. Ő azonban már nem érte meg a hetvenet, 2017. december 9-én meghalt, csak úgy, váratlanul, figyelmeztetés nélkül. Az a szomorú megtiszteltetés ért, hogy a pécsi zsidó temető ravatalozójában a gyászszertartás, Goldmann Tamás hitközségi elnök beszéde és Schönberger András pécsi rabbi imája alatt a koporsó mellett ülhettem, szemben Verával, András feleségével, és Klári nénivel, András 96 éves édesanyjával. A temetésén, amely pont a hanuka második napjára esett, több százan vettek részt, barátok, tisztelők, páciensek és tanítványok. Isten veled, Mojse! – búcsúztam tőle, és koporsóját a sírig kísérve visszaváltoztam egy igazi Ehrenfelddé.

Erős Ferenc

Szombat az interneten

„Franciaország a gyilkos antiszemitizmus színtere" – 300 értelmiségi kiáltványa | Örülök – Zsidó közéleti vallomás | A magyarországi választásokra | Haladó előítéletek | Irónia és humor az amerikai zsidó prózában | Szükség esetén vegyék el az antiszemita szülőtől a gyereket | „Főszezonban napi 140 túrát is indítunk"

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!

FOGSORRÖGZÍTÉS
MINI IMPLANTÁTUMOKKAL

Több évtizedes tapasztalattal rendelkező amerikai rendszer
a fogprotézisek gyors és hatékony rögzítésére:

- minimális és egyszeri beavatkozás
- kedvező ár
- azonnali terhelhetőség
- stabilan ülő fogsor
- akár a régi protézis felhasználásával is
- nem kell többé fogsorragasztó

VÉGRE NYUGODTAN BESZÉLHET, MOSOLYOGHAT ÉS EHETI KEDVENC ÉTELEIT - AKÁR MÁR A JÖVŐ HÉTEN!

Az Ön megoldása:
Dr. Faluhelyi Péter fogszakorvos, implantológus
Master of Oral Medicine in Implantology
Rendelő a Margit híd pesti hídfőjénél, a Pozsonyi út elején

Bővebb információért itt:

06/1 239 2083
06/20 929 0701
www.drfaluhelyi.com / www.fogsorrogzites.hu

IMPLANTÁCIÓS SEBÉSZET ÉS PROTETIKA EGY KÉZBEN

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások; több, mint 25 éves tapasztalattal!

IV. ker., Fóti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.
XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

ŠKODA TOYOTA FIAT FIAT PROFESSIONAL Service BOSCH Service Schiller.hu

Újítsa meg tagságát, vagy váljon Ön is Mazsike-taggá!

Miért jó Mazsike-tagnak lenni?

- névre szóló kártya
- kulturális, utazási, és gasztronómiai élmények
- elfogadóhelyek folyamatosan bővülő köre
- a tagsági kedvezmény vonatkozik: a Mazsike saját és partnerei rendezvényeire, kiadványaira, utazásaira

Az éves tagdíj összege 5.000,- Ft, Nyugdíjasoknak 4.000,- Ft, befizetése személyesen irodánkban (1063 Bp., Tüköry utca 3.), vagy átutalással (bankszámlaszámunk: 11709002-20064275) lehetséges.

Mazsike Kulturális Kártya – a biztosan nyerő választás!

MAZSIKE
magyar + zsidó + kultúra = Mazsike

Judafest

A ZSIDÓ KULTÚRA ÜNNEPE

MAGYARORSZÁG LEGNAGYOBB KÖZÖSSÉGI FESZTIVÁLJA A ZSIDÓ NEGYED SZÍVÉBEN

2018. JÚNIUS 7–10.

DÍSZVENDÉG A MAGYAR AJKÚ ZSIDÓSÁG

WWW.JUDAFEST.ORG

Szervező:

American Jewish Joint Distribution Committee

MAZS ALAPÍTVÁNY

Bálint Ház

9 770865 384003 18005

nka